

ode

omgevingskwaliteit door erfgoed

In deze provincie met drie kusten en tal van polders en droogmakerijen heeft water altijd een belangrijke en landschapsvormende rol gespeeld

08 | **Het werk is nooit af**

Het materiële én institutionele erfgoed van de waterschappen

20 | **Speuren naar gezonken tijdscapsules**

Gemeenten zijn belangrijke beheerders van onderwatererfgoed

32 | **De vergunningverlener, spin in het omgevingsweb**

In gesprek met vergunningverleners **Michiel van Oudenaarde** (gemeente Bloemendaal) en **Arjen den Breejen** (gemeente Amsterdam)

44 | **Blijven meebewegen met het water**

Benut de kennis van historisch waterbeheer voor hedendaagse opgaven

60 | **Meer dan het monumentale pand**

Een gedifferentieerde aanpak voor de bescherming van structuren

-
- 06 | Ode aan het Noord-Hollandse water**
Voorwoord door **Jelle Beemsterboer**, gedeputeerde Cultureel erfgoed, provincie Noord-Holland
- 14 | Behoud door participatie**
Column van **Dorine van Hoogstraten**
- 16 | ‘Het Afwegingskader Verduurzaming Monumenten laat ruimte voor interpretatie’**
In gesprek met **Frank Buchner**, programmaleider Erfgoed en Duurzaamheid, RCE
- 26 | Berichten van onze nieuwe website**
- 28 | Zoeken naar de juiste woorden**
Gemeenten geven vorm aan hun gevoelige slavernijverleden
- 38 | ‘Ik denk dat we de objectbescherming wel een beetje gehad hebben’**
In gesprek met **Ernst van der Kleij**, voormalig beleidsadviseur Erfgoed en Monumenten bij de provincie Noord-Holland
- 40 | Goud in handen**
Column van **Fotigui Camara**, wethouder Cultuur en Erfgoed Den Helder
- 50 | Een frisse wind door de molenbiotoop**
Omgevingswet biedt aanknopingspunten voor bedreigde molen
- 52 | Het verhaal van Holland is het verhaal van zijn schepen**
Gemeentelijk beleid gericht op behoud maritiem erfgoed
- 56 | De kwestie: Moeten amateurarcheologen hun detectorvondsten voortaan inleveren?**
Debat tussen **Gerrit Dusseldorp**, associate professor archeologie en **Julius van Roenburg**, vondstregistrator
- 64 | Colofon**

Voorwoord

Gedeputeerde **Jelle Beemsterboer** in de muzieksalon van Paviljoen Welgelegen, waar Gedeputeerde Staten vergadert. De gerestaureerde stoelen in deze zaal komen uit de achttiende eeuw en worden nog steeds gebruikt.

Ode aan het Noord-Hollandse water

Jelle Beemsterboer, gedeputeerde Cultureel erfgoed, provincie Noord-Holland

Het Noord-Hollandse culturele erfgoed verbindt ons met het verleden en geeft ook richting aan hoe onze leefomgeving er in de toekomst uitziet. Het is belangrijk om erfgoed herkenbaar te behouden, beleefbaar te maken en door te geven aan volgende generaties. Het kan daarbij gaan om kleine en grote objecten en structuren; van een sluiswachtershuisje tot de Hollandse Waterlinies. Grotere structuren en ensembles bestaan vaak uit meerdere behoudenswaardige onderdelen. Zo bestaat de Stelling van Amsterdam uit woningen, forten, dijken en open schootsvelden. Zo'n ensemble bevat cultuurlandschap, gebouwd erfgoed én archeologie. In dit vijfde nummer van *ode* komen al deze aspecten aan bod.

De rode draad in dit themanummer past goed bij Noord-Holland: water. In deze provincie met drie kusten en tal van polders en droogmakerijen heeft water altijd een belangrijke en landschapsvormende rol gespeeld. Noord-Holland heeft een indrukwekkende zeevarende geschiedenis. Op de zeebodems liggen veel scheepswrakken die daaraan herinneren. Zo is de vondst van 'de jurk' van het palmhoutwrak te zien in museum Kaaps Kill op Texel en vanuit de hele wereld komen mensen om dit unieke historische object te zien. Hoe kunnen we deze en nieuwe vondsten behouden, nu en in de toekomst? Onderwaterarcheologie spreekt bij veel mensen tot de verbeelding en er zijn veel partijen bij betrokken. Goede afstemming is nodig om verantwoord om te gaan met dit kenmerkende en unieke erfgoed.

In het kader van de actuele ruimtelijke opgaven die zich in Noord-Holland voordoen, zoals de veranderingen in het landelijk gebied, woningbouw en de energietransitie, is de omgang met waterrijk erfgoed een belangrijk puzzelstuk. Zo moeten de droogmakerijen drooggehouden worden, maar tegelijkertijd is water opvangen en vasthouden ook een opgave nu we te maken hebben met extremer weer. Stolpboerderijen, slotenpatronen, dijken en molens zijn in het cultuurlandschap beeldbepalende en structurerende elementen, die we zo goed mogelijk tot hun recht willen laten komen zodat ook de Noord-Hollanders die hier over honderd jaar leven er nog van kunnen genieten.

Water heeft ook een belangrijke recreatieve en toeristische waarde in de provincie – zeker voor de historische kustplaatsen met een rijkdom aan maritiem erfgoed en een beleefbare maritieme geschiedenis.

Deze en andere onderwerpen passeren in deze *ode* de revue. Voor velen van u zijn het vast herkenbare thema's, voor anderen biedt dit tijdschrift misschien mooie nieuwe inzichten. In beide gevallen wens ik u veel inspiratie.

Het werk is nooit af

De Nederlandse geschiedenis is een watergeschiedenis. Ons laaggelegen deltaland ligt op een beroerde plek en wordt van twee kanten bedreigd: door de zee en door de grote rivieren. Vandaar dat we al lang geleden begonnen zijn met de aanleg van dijken om droge voeten te houden, zoals de Westfriese Omringdijk in Noord-Holland waarmee in de twaalfde eeuw werd begonnen. Waterschappen spelen daarbij vanouds een belangrijke rol, die door klimaatverandering bepaald niet eenvoudiger wordt.

Als we de Friezen met hun veelal weer verloren gegane terpen en de Romeinen met hun eerste rudimentaire waterstaatswerken gemakshalve buiten beschouwing laten, beslaat onze waterstaatsgeschiedenis een goede duizend jaar. Door de ontginning van het veen vanaf de negende eeuw ontstond een tot op de dag van vandaag voortdurend proces van maaivelddaling, boven op de natuurlijke daling van het land ten opzichte van het gemiddelde zeeniveau. Ons land zou een 'verdrinkende delta' zijn geworden als onze voorouders niet hadden ingegrepen.

Om het land tegen overstroming te beschermen, legden zij vanaf de elfde eeuw de eerste dijken aan, en breidden die sindsdien steeds verder uit. De Westfriese Omringdijk, die bescherming moest bieden tegen de pas in 1932 afgesloten Zuiderzee, is daarvan een van de oudste en fraaiste voorbeelden. Met de aanleg was al in de twaalfde eeuw begonnen en rond 1320 vormde deze dijk een gesloten geheel.

Wie een kaart van Noord-Holland uit 1610 legt naast die van nu, ziet dat er nauwelijks nog plaats is voor het water – en dat kan in perioden van hevige regenval grote problemen opleveren

Al dat werk aan de dijken kon grote rampen overigens lang niet altijd voorkomen. Dat komt onder meer doordat steeds meer grote meren vanwege geldelijk gewin werden drooggelegd, waardoor het water veel ruimte is ontnomen. Wie een kaart van Noord-Holland uit 1610 legt naast die van nu, ziet dat er nauwelijks nog plaats is voor het water – en dat kan in perioden van hevige regenval grote problemen opleveren, wat in het najaar van 1994 pijnlijk duidelijk werd.

Overstromingen

In de loop der eeuwen hebben vele rampen ons land geteisterd, vele levens geëist en grote materiële schade toegebracht. De Sint Elisabethsvloed van 1421, die tot het ontstaan van de Biesbosch leidde, is mede door het imposante doek

Dijkherstel in de zeventiende eeuw. De Hoornse schilder Matthias Withoos (1627-1703) bracht de herstelwerkzaamheden in beeld na de doorbraak van de Zuiderzeedijk bij Schardam in 1675 tijdens de Allerheiligenvloed. Het schilderij hangt in het Westfries Museum.

in het Rijksmuseum waarschijnlijk het bekendst. Ook de Watersnoodramp van 1953 met zijn 1.836 slachtoffers staat bij velen op het netvlies. Noord-Holland werd in 1675 zwaar getroffen door de Allerheiligenvloed.

Het herstel van de over een lengte van 120 meter doorgebroken Zuiderzeedijk bij Schardam is in 1676 prachtig in beeld gebracht door de Hoornse schilder Matthias Withoos. Zijn schilderij hangt sinds 2015 in het Westfries Museum. De watersnood van 1825 trof vooral Amsterdam en omgeving en in 1916 was het met de Zuiderzeevloed opnieuw raak. En nog maar in 1960 was er de ‘vergeten watersnood’ van Tuindorp-Oostzaan. Ten slotte, hoewel geen ramp, ligt het hoogwater van eind 2023 de Volendamers en de inwoners van Hoorn nog vers in het geheugen.

Zo’n ramp gaf meestal de aanzet tot nieuwe dijkversterkingen. Zo resulteerde de ramp van 1953 in de aanleg van onze fameuze deltawerken. De bijna-ramp in 1995 bij Ochten leidde tot een grootschalige en snelle rivierdijkversterking en de aanleg van – soms mobiele – kades langs de Maas.

Zoals de vroegere Noord-Hollandse dijkgraaf Jaap IJff reeds zei: “De waterwolf slaapt nooit”

Pas betrekkelijk recent hebben we onze les geleerd en is, nu eindelijk los van een ramp, door de (tweede) Delta-commissie fundamenteel naar onze waterveiligheid gekeken. De commissie gaf de aanzet tot belangrijke stappen: zo is er een deltacommissaris benoemd, wordt jaarlijks een deltaprogramma opgesteld en is een deltafonds ingesteld. Dat biedt vertrouwen voor de toekomst, omdat de deltacommissaris geacht wordt vele jaren vooruit te kijken. Dat heeft inmiddels geleerd dat we tot 2100 relatief veilig zijn, maar dat dit door de voortgaande zeespiegelstijging tegen 2200 een heel ander verhaal kan zijn. De deltacommissaris houdt ons dus scherp en dat is nodig, want zoals de vroegere Noord-Hollandse dijkgraaf en oud-voorzitter van de Unie van Waterschappen Jaap IJff reeds zei: “De waterwolf slaapt nooit.”

Watererfgoed

Die strijd tegen het water – tegenwoordig spreken we liever van ‘leven met water’ – heeft overduidelijk zijn sporen achtergelaten. De Westfriese Omringdijk is tegenwoordig een belangrijk provinciaal monument dat niet alleen herinnert aan het verleden, maar tevens als doorlopende structuur landschappelijke kwaliteit en een ideale fiets- en wandelroute biedt. En denk aan de talrijke molens, de (stoom)gemalen, sluizen en andere waterstaatswerken, de oude kaarten en prenten, de historische waterschapshuizen, al dan niet voorzien van fraaie wapens en bedsteden voor het bestuur, en de prachtige glazen waaruit het waterschapsbestuur dronk tijdens de jaarlijkse schouwddiners.

Al die objecten verdienen als watererfgoed nadrukkelijk bescherming waarbij op de waterschappen een duidelijke verantwoordelijkheid rust. De objecten markeren onze rijke waterhistorie en daar valt ook voor het heden en de toekomst van te leren. De belangrijkste les is ongetwijfeld dat wij onze omgang met het water ook in de toekomst uiterst serieus zullen moeten nemen. Het werk is nooit af.

Tijdens het hoge water van eind vorig jaar hebben de waterschappen, ook in Noord-Holland, vele overuren gedraaid

Waterschap is erfgoed

Als we het toch over waterschappen hebben: watererfgoed is breder dan alleen objecten. Een uitsluitend objectgerichte benadering zou onze watergeschiedenis tekortdoen. In de vorm van het eeuwenoude waterschap beschikt ons land immers over een belangrijk institutioneel erfgoed. Goed waterbeheer begint met een goede organisatie van het waterbeheer. Ook op dit vlak heeft Noord-Holland oude papieren. Het oudste waterschap is het in 1255 opgerichte Hoogheemraadschap van Rijnland. Dit is weliswaar in Leiden gevestigd, maar het oefent zijn taken vanouds uit tot de zuidzijde van het IJ en het latere Noordzeekanaal in Noord-Holland. Het water stelt zijn eigen bestuurlijke grenzen.

Boven het IJ ontstonden al in het verre verleden de eerste waterschappen of bannen. Iedere droogmakerij of polder kreeg zijn eigen waterschap. In 1544 werd het grote overkoepelende Hoogheemraadschap van de

Gemaal Lely met op de achtergrond Medemblik. Dit rijksmonumentale elektrische gemaal uit 1929 maalde samen met het dieselgemaal Leemans de Wieringermeer droog. De gemalen werden ontworpen door Dirk Roosenburg, die ook de bekende sluizencomplexen in de Afsluitdijk ontwierp.

Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en Westfriesland opgericht, dat belast werd met het beheer van de boezem en de afwatering daarvan op de Zuiderzee. Daarbinnen zorgden enkele honderden(!) waterschappen voor het zogeheten detailwaterbeheer. Na de watersnoodramp van 1916 werd het Hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier opgericht dat de waterveiligheid op hoger niveau moest brengen. Pas relatief kort geleden, in 2003, werden alle waterschappen boven het Noordzeekanaal samengevoegd, waarmee een einde kwam aan de sterk versnipperde waterorganisatie. Ook het gebied van Amstelland kent al heel lang waterschappen, terwijl het Gooi vanwege de relatief hoge ligging pas eind vorige eeuw in waterschapsverband is gebracht.

Metamorfose

Dat waterschap is met zijn tijd meegegaan en heeft met name de afgelopen 75 jaar een ingrijpende metamorfose ondergaan – in feite is het opnieuw uitgevonden. Initiatieven hiervoor kwamen vooral vanuit de waterschapssector zelf en zijn dus niet door provincie of Rijk opgelegd.

Zo vond er een in ons openbaar bestuur ongekennde schaalvergroting plaats. Van de 2.647 waterschappen die in 1950 in Nederland bestonden zijn er nu nog 21 over. Die oefenen in heel Nederland hun taken uit. Dat was vroeger anders; toen waren flinke delen van ons land niet in waterschapsverband gebracht, zoals de Veluwe, delen van Friesland, Drenthe en Limburg en veel grote steden. De taken van de waterschappen zijn intussen fors uitgebreid, met het zuiveringsbeheer, het grondwaterbeheer en de muis- en beverrattenbestrijding. Ook de samenstelling en verkiezing van hun besturen is ingrijpend gemoderniseerd. Sinds 2008 hebben de ingezetenen – de burgers – de meerderheid in elk bestuur en worden hun vertegenwoordigers in dat bestuur – politieke partijen of andere regionale dan wel lokale groeperingen – via rechtstreekse verkiezingen verkozen.

Als het om watererfgoed gaat, verdient ook het oeroude Nederlandse waterschap als instituut aandacht en bescherming

Die verkiezingen vinden vanaf 2015 gelijktijdig met de Statenverkiezingen plaats, wat de opkomst sterk heeft verhoogd. In maart 2023 was die opkomst ruim 53 procent. Ook de financiering van het waterschap is sterk verbeterd. Was de totale belastingopbrengst van de waterschappen in 1950 nog (omgerekend) 20 miljoen euro, anno 2024 is die ruim 3,9 miljard. Het waterschap is daardoor veel minder dan gemeenten en provincies afhankelijk van het Rijk. Het bekostigt zijn taken voor circa 95 procent via eigen belastingen.

Ouder dan de Staat

Als het om watererfgoed gaat, verdient dus ook het oeroude Nederlandse waterschap als instituut aandacht en bescherming. Tijdens het hoge water van eind 2023 hebben de waterschappen, ook in Noord-Holland, vele uren gedraaid. Het is een van onze oudste overheidsorganisaties, in grote delen van het land ouder dan de Staat der Nederlanden, en oefent nog steeds zijn taken uit. Weliswaar heel anders dan in het verre verleden, maar er is tegelijkertijd sprake van continuïteit: de meeste waterschappen hebben nog steeds alleen watertaken, zijn ook nu nog gebaseerd op waterstaatkundige grenzen, hebben een eigen democratisch verkozen bestuur, kennen eigen regelgevende en handhavingsbevoegdheden en beschikken last but not least nog steeds over een eigen belastinggebied. Elementen om ook in de toekomst te bewaken en te koesteren.

Watererfgoed is breder dan alleen objecten.
Een uitsluitend objectgerichte benadering
zou onze watergeschiedenis tekortdoen

Tijdens een excursie naar Beth Haim in Ouderkerk aan de Amstel vertelt een vrijwilliger over de rijke geschiedenis van deze Portugees-Israëlitische begraafplaats. Vrijwilligers zijn essentieel voor het behoud en beheer van deze bijzondere plek en het delen van kennis erover.

Behoud door participatie

Dorine van Hoogstraten

Zonder mensen geen erfgoed, dat staat als een paal boven water. Sinds de eerste mens voet op Noord-Hollandse bodem zette, heeft zij sporen nagelaten die ons wat vertellen over hoe het landschap gebruikt en ingericht werd, hoe men samenleefde en overleefde. Wij, lezers van *ode*, houden ervan om ons in de geschiedenis te verdiepen, zodat we betekenis en richting kunnen geven aan ontwikkelingen. Maar wie zijn 'wij' eigenlijk?

De kennis, energie en toewijding van vrijwilligers is voor gemeenten zeer bruikbaar

De erfgoedwereld bestaat uit professionals die zich dag in, dag uit bezighouden met het onderzoeken, beschrijven, beschermen, onderhouden en ontwikkelen van erfgoed. Professionals die kennis delen over erfgoed, vergunningaanvragen beoordelen, beleid vaststellen en financiering regelen om erfgoed te behouden en duurzaam te benutten. We hebben ervoor gestudeerd, laten ons geregeld bijscholen en houden de vakliteratuur bij. Het is ons werk. Maar de erfgoedwereld bestaat ook uit talloze vrijwilligers die zich dag in, dag uit bezighouden met onderzoeken, beschrijven, beschermen, onderhouden en ontwikkelen van erfgoed. De rondleiders op de buitenplaats, de

bestuursleden van de historische vereniging, de herbestemmers van de kerk, de archiefonderzoekers, wilgenknotters en amateurarcheologen. Mensen met uiteenlopende achtergronden. Wat ze met elkaar gemeen hebben: ze vinden cultureel erfgoed interessant en belangrijk en willen hun steentje bijdragen. Ze vertegenwoordigen vaak een grotere groep mensen die zich verbonden voelen met erfgoed. Veel vrijwilligers hebben gedetailleerde en diepgaande kennis van erfgoed en van de lokale geschiedenis. De kennis, energie en toewijding van vrijwilligers is voor gemeenten zeer bruikbaar als zij serieus genomen worden en als er met hen een open gesprek gevoerd wordt.

In januari 2024 ondertekende Nederland het Verdrag van Faro, waarin het belang van erfgoedgemeenschappen wordt benadrukt. Want professionals kunnen heel veel doen om erfgoed van een goede toekomst te verzekeren, maar zonder de rest van de bevolking heeft dat weinig zin. Het zijn immers de bewoners, gebruikers en bezoekers die het meest gehecht zijn aan hun erfgoed. Zij kennen de verhalen die erbij horen en geven het betekenis. Hoewel participatie een woord is waar veel mensen jeuk van krijgen (zowel participanten als professionals), kan het wel degelijk zinvol en inspirerend zijn. Mensen die zich willen inzetten voor erfgoed kunnen beter samen optrekken, ieder in haar eigen rol. Want zonder mensen heeft erfgoed geen betekenis.

‘Het Afwegingskader Verduurzaming Monumenten laat ruimte voor interpretatie’

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) wil gemeenten ondersteunen bij de vergunningverlening en advisering voor de verduurzaming van monumenten en heeft daarvoor een landelijk afwegingskader opgesteld. In dit interview vertelt **Frank Buchner** over de totstandkoming, werking en meerwaarde van het afwegingskader.

Hoe is het afwegingskader tot stand gekomen?

“In 2022 riep de Tweede Kamer in een motie het kabinet op om te onderzoeken hoe obstakels voor het isoleren van monumenten kunnen worden weggenomen en in hoeverre hiervoor een landelijke richtlijn kan worden opgesteld. Als reactie op deze motie formuleerde de RCE een drietal aanbevelingen, waaronder het opstellen van een landelijk afwegingskader voor verduurzaming van monumenten.

“Dat afwegingskader heeft als doel om de beoordeling eenduidig, helder en navolgbaar te maken. Voor de totstandkoming ervan is het duurzaamheidsbeleid van verschillende grote monumentengemeenten in Nederland geanalyseerd. Op basis van deze resultaten en eigen kennis heeft de RCE een document gemaakt met afwegingen voor verduurzamingsingrepen bij monumenten. Daarin onderscheiden we vier categorieën: venster-, dak-, gevel- en vloerisolatie.”

Wat is de doelgroep en hoe kan die het afwegingskader gebruiken?

“Het afwegingskader is bedoeld voor vergunningverleners van gemeenten en omgevingsdiensten. Ook gemeentelijke adviescommissies vallen onder de doelgroep, omdat zij een belangrijke rol in het vergunningsproces spelen.

“Dit document kan in twee fasen van het vergunningsproces worden ingezet. In het vooroverleg dient het afwegingskader als instrument om de verschillende verduurzamingsopties te verkennen en tot de beste oplossing voor het monument te komen. Als een aanvraag omgevingsvergunning is ingediend, kan het afwegingskader gebruikt worden als toetsingskader. Per thema wordt aangegeven waarop gelet moet worden en gemeenten kunnen de voorwaarden uit het afwegingskader opnemen in de omgevingsvergunning.

“Een aanvraag kan echter niet zonder enige kennis van erfgoed, bouwfysica en verduurzaming met het afwegingskader beoordeeld worden. Het afwegingskader laat namelijk ruimte voor interpretatie, wat bij de beoordeling vraagt om een inschatting van de ruimtelijke, bouwtechnische en bouwfysische consequenties van de verduurzamingsmaatregelen en een kundige motivatie van de bouwplantoetsers of de adviescommissie.”

Er zijn al tools over de mogelijkheden voor verduurzaming van monumenten, zoals De Groene Menukaart en de Toolkit Duurzaam Erfgoed. Hoe verhoudt het afwegingskader zich tot deze instrumenten?

“Een van de belangrijkste verschillen is de afzender. De RCE heeft als overheidsinstantie een gezaghebbende en onafhankelijke positie, en er lag een opdracht van de Tweede Kamer om een kader voor verduurzaming van monumenten te ontwikkelen. Bovendien kunnen steeds meer monumenteigenaren hun energierekening niet of nauwelijks meer betalen. Dat bedreigt de betreffende monumenten.

“De Groene Menukaart werkt goed als eerste verkenning voor monumenteigenaren die willen verduurzamen. Een instrument zoals de Toolkit Duurzaam Erfgoed laat zien hoe deze afweging gemaakt kan worden. Deze bron is

Frank Buchner voor het Badhuis Dudok in Hilversum. Dit rijksmonument is in 2018 herbestemd tot woningen en volledig verduurzaamd.

dan ook geraadpleegd bij de totstandkoming van het afwegingskader. Daarnaast zijn er ook nog uitvoeringsrichtlijnen van de stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg ERM. Het afwegingskader van de RCE en deze instrumenten zijn complementair.”

Kunnen gemeenten op basis van het afwegingskader beleid maken voor de verduurzaming van monumenten?

“Er zijn drie manieren waarop gemeenten het afwegingskader kunnen toepassen in hun beleid. De eerste twee zijn bedoeld voor gemeenten die nog geen beleid hebben voor de verduurzaming van monumenten. Zij kunnen het afwegingskader overnemen en laten vaststellen als beleidsstuk of het afwegingskader als inspiratiebron gebruiken om tot eigen beleid te komen. De derde optie is voor gemeenten die al beleid voor verduurzaming van monumenten hebben. Zij kunnen het afwegingskader gebruiken als toets van het eigen beleid om dat zo nodig aan te vullen of te actualiseren.

Het afwegingskader wordt ieder halfjaar geëvalueerd en waar nodig geactualiseerd. Welke toevoegingen staan voor dit jaar op de rol?

“Verduurzaming gaat nauw samen met installaties, en daarom wordt dit thema aan het afwegingskader toegevoegd. Zo worden de nu geldende regels voor zonnepanelen overgenomen in het afwegingskader. Daarnaast wordt nauwlettend in de gaten gehouden welke gevolgen de Omgevingswet heeft voor de vertaling van het afwegingskader naar ruimtelijk beleid.”

Later dit jaar organiseert de RCE online kennissessies voor erfgoedzorgers en bouwplantoetsers over verduurzamen van monumenten. Zie verder de website van de RCE.

Benieuwd naar het afwegingskader? Gebruik deze QR-code om het te bekijken.

“Steeds meer monumenteigenaren kunnen hun energierekening niet of nauwelijks meer betalen. Dat bedreigt hun monument”

Speuren naar gezonken tijdscapsules

Scheepvaart heeft door de eeuwen heen grote invloed gehad op het gebied dat nu Nederland heet en zijn inwoners. Denk aan handel, visserij, transport en oorlogen. Van die maritieme activiteit getuigen op onze waterbodems talloze scheepswrakken. Als die op gemeentelijk grondgebied liggen zijn gemeenten verantwoordelijk voor het beheer ervan – en daar is niet iedereen op voorbereid.

Als schepen zinken veranderen ze in tijdscapsules. In de documentaire 'De jurk en het scheepswrak' door Arnold van Bruggen (2023) vinden sportduikers een unieke en uiterst goed geconserveerde zijden jurk in het zeventiende-eeuwse Palmhoutwrak op de Rede van Texel. In de documentaire blijkt dat niet alle betrokken partijen op de hoogte zijn van de regels en het beleid voor onderwaterarcheologie. En hij toont hoe sterk onderwatererfgoed verweven kan zijn met de lokale identiteit en welke potentie het heeft, zowel wetenschappelijk als publiek.

De praktijk van de onderwaterarcheologie

Het voortbestaan van veel scheepswrakken wordt bedreigd. "Het grootste risico vormt de combinatie van visserij en de natuurlijke dynamiek van de zeebodem", verklaart Michiel Bartels, gemeentelijk archeoloog voor Texel en de gemeenten van West-Friesland. "Bij sterke stromingen en stormen wordt veel zand verplaatst, waardoor wrakken bloot kunnen komen te liggen. Sleepnetten kunnen vervolgens grote stukken van die schepen meenemen." Dat gebeurde bijvoorbeeld met het houten scheepsornament 'Barry' dat in 2022 werd opgevisst. Andere risico's zijn de houtetende paalworm en het zonder toestemming bergen door enthousiaste sportduikers. De bescherming van dit erfgoed vereist dan ook het monitoren van wrakken, ze indien nodig kunstmatig op hun plek houden en ze onderzoeken voordat ze wegspoelen, vergaan of geborgen zijn.

Het beheer en onderzoek van de wrakken is echter tijdrovend en duur. Het voor beheer inzetten van commerciële bedrijven kan oplopen tot 30.000 euro per dag en het onderzoeken en opgraven van een heel wrak tot 100 miljoen. Deze kosten worden nu veelal uit overheidsgeld betaald omdat de Nederlandse Maltawetgeving onder water niet altijd even goed werkt. Die zegt dat de verstoorder betaalt, "maar we hebben onder water te maken met hele andere bedreigingen dan bij land-archeologie", zegt Liselore Muis, adviseur maritieme archeologie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). "Het principe dat de verstoorder betaalt, gaat niet op bij het wegspoelen van een wrak." En bij verstoring door visserij is het moeilijk de verstoorder te achterhalen en om de kosten – soms vele jaren later – te verhalen.

Keuzes maken

Vanwege de kosten moeten overheden kiezen. Opgraven gebeurt maar in enkele gevallen. Muis: "Je moet je realiseren dat niet alles te behouden valt." Je kunt niet alles bergen, opgraven, opslaan, tentoonstellen of in situ conserveren; dat is veel

"Het onderwaterarchief is net zo belangrijk als het landarchief als deel van de ontstaans-geschiedenis van negen van de tien gemeenten" – hoogleraar onderwater-archeologie **Martijn Manders**

De loop van een 18-ponder van de HMS Apollo, die in 1799 verging nadat het schip was vastgelopen op een zandbank. Op de vindplek bij Noorderhaaks in de buurt van Texel deed de RCE onderzoek samen met vrijwilligers van Northseadivers, ondersteund door de gemeente Texel, museum Kaap Skil en de provincie Noord-Holland.

te kostbaar. Objecten gaan verloren – dat is de realiteit. Soms is het hoogst haalbare om een wrak te documenteren. Er moet dus worden gekozen welke scheepswrakken verder onderzocht worden. Bartels: “Wat willen en kunnen we laten zien in musea?”

Maar welke overheid is verantwoordelijk om die keuzes te maken? Het gemeentelijke – en daarmee provinciale – grondgebied eindigt drie kilometer buiten de kustlijn. Voor alle waterbodems daarbuiten is het Rijk verantwoordelijk. Binnen de drie kilometer is de gemeente verantwoordelijk voor het archeologisch beleid en beheer, en is eigenaar van het erfgoed – zolang dat onder water ligt. Als een object boven de waterlijn komt, is de

provincie eigenaar en verantwoordelijk voor het beheer van de vondst. Ze houdt interbestuurlijk toezicht en kan samenwerking tussen gemeenten orkestreren. Het Rijk kan de verantwoordelijkheid overnemen van gemeenten bij vindplaatsen van nationaal belang en de provinciale taak van deponhouder overnemen als het heel omvangrijke vondsten betreft.

“Je moet je realiseren dat niet alles te behouden valt” – **Liselore Muis**, adviseur bij de RCE

“Het failliet van Malta”

Gemeenten houden in hun begroting geen rekening met kosten voor onderzoek en beheer van archeologie buiten de kustlijn. Sommige gemeenten, zoals Texel, waarden waterbodems op de gemeentelijke archeologische beleidskaart. Bij de meeste gemeenten beperken die kaarten zich echter tot land. Water is dan wit of blauw ingekleurd, wat aangeeft dat de archeologische verwachting onbekend of niet aanwezig is. Dat is volgens bijzonder hoogleraar onderwaterarcheologie Martijn Manders onterecht: “Het onderwaterarchief is net zo belangrijk als het landarchief. Het maakt deel uit van de ontstaansgeschiedenis van negen van de tien gemeenten.” Hij noemt de situatie “het failliet van Malta”. Europese landen spraken met het Verdrag van Malta (1992) af hoe ze met hun archeologische erfgoed omgaan. Sindsdien zijn met de decentralisatie verantwoordelijkheden verschoven, maar zijn gemeenten financieel niet in staat die (geheel) te dragen. In de praktijk wordt de RCE vaak om hulp gevraagd. Manders en Bartels maken zich daarom sterk voor meer slagkracht bij de Rijkdienst.

Het begint bij beleid

De gemeente blijft echter eerstverantwoordelijk voor het beleid en beheer. De juiste beleidsmatige keuzes kunnen volgens Muis en Manders alleen gemaakt worden als de archeologische waardenkaart wordt aangevuld met waterbodems. Daarvoor iedere keer commerciële bedrijven inschakelen is vaak te kostbaar, maar er zijn andere manieren. Veel informatie is al beschikbaar in databases als Maritime Stepping Stones (Mass), Portable Antiquities of the Netherlands (Pan) en het Geographic Information System Managing Cultural Heritage Underwater (Machu). Ook bij Rijkswaterstaat en historische verenigingen is veel informatie bekend, en de RCE is de laatste jaren bezig meer (gemeentelijke) waterbodems te scannen. Op basis van bureauonderzoek – bijvoorbeeld het combineren van de databases met oude krantenberichten of scheepjournalen – kunnen voorspellende modellen en waardenkaarten gemaakt worden.

Vrijwilligersinitiatieven ondersteunen

Ook vrijwilligers helpen bij het oplossen van de puzzel. Duikverenigingen en organisaties als de LWAOW en de Stichting Maritiem Onderzoek Nederland (Stimon) hebben veel kennis. Ze doen geregeld zelf onderzoek en delen die informatie met de officiële instanties. Gemeenten en de RCE kunnen die initiatieven ondersteunen door een onkostenvergoeding beschikbaar te stellen of – in navolging van de RCE – inhoudelijke begeleiding te geven. Middels het ‘13 provinciën project’ kunnen de vrijwilligers een financiële bijdrage aanvragen voor

hun eigen onderzoek. En dat is nodig. Ernst Jongejan, amateurarcheoloog van de LWAOW: “Het kost me niet alleen heel veel tijd, het kost me ook heel veel geld.” Beroepsarcheologen waarden de inzet van vrijwilligers, die vaak de oren en ogen van de archeologie worden genoemd. Het documenteren van de locatie en kenmerken van wrakken helpt wetenschappelijk onderzoek en is in beginsel toegestaan. Dat blijkt ook uit het werk van Jongejan. Hij lokaliseert, karteert, onderzoekt en monitort wrakken, zoals de eind achttiende eeuw voor de kust van Den Helder vergane Prins Willem: “Als jij na een paar honderd jaar als eerste tussen de ankers doorzwemt, dat is een onbeschrijfelijk gevoel.” Zijn bevindingen maakt hij steevast openbaar, want hij voelt zich er verantwoordelijk voor.

“Zichtbaarheid is van groot belang om draagvlak te creëren”

– Michiel Bartels, gemeentelijk archeoloog van onder meer Texel

Samenwerking heeft potentie

Vrijwilligers moeten wel worden begeleid door professionals, vindt Manders: “Informatie en vondsten moeten zo objectief mogelijk worden verzameld en gewaardeerd.” Bartels is het daarmee eens: “Vrijwilligers zijn meestal geen wetenschappers die zich aan protocollen houden en doortimmerde rapporten schrijven.” Helaas kan er niet begeleid worden onder water. Vanwege Arbowedgeving mogen beroepsarcheologen namelijk niet samen met vrijwilligers op wrakken duiken. En dat is jammer, want die samenwerking heeft potentie. Manders: “Het zou ontzettend veel schelen als dat wel zou kunnen.”

Om het vrijwilligerspotentieel beter te kunnen benutten werkte de RCE aan het Wijzigingsbesluit Erfgoedwet archeologie, dat per 1 april 2024 in werking getreden is. De wet verbiedt het opgraven zonder opgravingscertificaat, maar door deze wijziging mogen sportduikers – met de juiste ontheffing – kleine onderzoekshandelingen uitvoeren. Muis: “Dat betekent niet dat ze hele kanonnen mee naar boven mogen nemen, maar wél kleine objecten als scherven, die mogelijk iets zeggen over de datering of de herkomst van een wrak.” Aan de ontheffing zijn regels verbonden, en zonder ontheffing blijft het verbod gewoon van kracht. Wel krijgen vrijwilligers zo meer mogelijkheden om bij te dragen aan kennis over onderwaterarcheologie.

In 1781 liep het Nederlandse linieschip Prins Willem vast op een zandbank en verging. In 2023 ontdekte **Ernst Jongejan** het wrak, nadat hij – ondersteund via het ‘13 provinciën project’ van de RCE – onderzoek deed nabij het Schulpengat.

Verhalen vertellen

En kennis verlicht. “Een archeoloog is een broker”, zegt Manders. Hij doelt daarmee op de Heritage Cycle-theorie van de Engelse wetenschapper Simon Thurley, die daarin stelt dat mensen erfgoed moeten kennen en begrijpen voordat ze het gaan waarderen en er zorg voor willen dragen. Ook op dat vlak liggen er kansen voor gemeenten. Met verhalen over scheepswrakken, bijvoorbeeld als tijdscapsules, kan publieke aandacht worden aangewakkerd. Muis en Bartels sluiten zich daarbij aan. Bartels: “Zichtbaarheid is van groot belang om draagvlak te creëren.” Meer draagvlak kan resulteren in meer middelen voor onderzoek naar de onderwatersporen van ons verleden.

*Dit artikel is geschreven op basis van interviews met **Michiel Bartels**, gemeentelijk archeoloog voor Texel en de gemeenten van West-Friesland; **Liselore Muis**, adviseur maritieme archeologie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE); **Ernst Jongejan**, amateurarcheoloog van de Landelijke Werkgroep Archeologie Onder Water (LWAOW); en **Martijn Manders**, bijzonder hoogleraar Underwater Archaeology and Maritime Cultural Heritage Management aan de Universiteit Leiden.*

Links naar de in het artikel genoemde documentaire, organisaties en databases vind je hier.

“Als jij na een paar honderd jaar als eerste tussen de ankers doorzwemt, dat is een onbeschrijfelijk gevoel” – Ernst Jongejan, amateurarcheoloog van de LWAOW

► **Netwerk voor erfgoedprofessionals**

Werk jij als erfgoedprofessional bij een gemeente en wil je je netwerk uitbreiden? Sluit je dan aan bij het Netwerk voor erfgoedprofessionals van het Steunpunt. Drie keer per jaar komt deze groep erfgoed specialisten samen. We bespreken erfgoedthema's en wisselen ervaringen en informatie uit. Gevoed door de kennis van andere specialisten komen op bijzondere locaties allerlei thema's en vraagstukken aan de orde. De leden van het Netwerk weten elkaar ook buiten deze bijeenkomsten om goed te vinden, sommigen vergaderen regelmatig in kleine groepjes, en in de appgroep kun je terecht met praktische vragen over alle erfgoedzaken.

► **Deelnemen? Neem dan contact op met Renee Stroomer of Romy Schuit.**

► **Erfgoedteam**

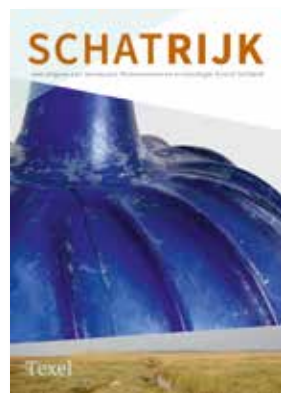
Het Erfgoedteam is de creatieve broedplaats van het Steunpunt, waar we samen een verdiepend gesprek voeren over nieuwe onderwerpen. Onder begeleiding van voorzitter Karianne Vandembroucke word je uitgenodigd om actief deel te nemen aan het gesprek. De laatste tijd ontdekten we hoe archeologie en bouwhistorie elkaar nóg beter kunnen aanvullen en versterken, vond er een dialoog plaats tussen de Provinciaal Programma Landelijk Gebied-beleidsmakers en erfgoed-ambtenaren en gingen we tijdens de lente-excursie naar De Bijlmer om vanuit verschillende perspectieven te kijken naar het jonge erfgoed.

► **Benieuwd wat er dit jaar op de agenda staat? Houd onze website en nieuwsbrief in de gaten.**

► **QR-code Kennisbank**

Scan deze QR-code met de camera van je telefoon of tablet om direct naar de kennisbank van onze website te gaan. Hier vind je nieuws, informatie, beleid en dossiers over archeologie, cultuurlandschap en monumenten.

► **SCHATRIJK Texel**

Onderzoek toont aan dat heel Texel vanaf de prehistorie bewoond moet zijn geweest. De mens heeft het reliëfrijke landschap naar eigen hand gezet. Waar gemeenten in andere provinciale archeologiegebieden een gebied delen, is de gemeente Texel het archeologiegebied. Bijzondere vondsten en vindplaatsen worden uitgelicht in een speciale editie van onze archeoglossy SCHATRIJK.

► **De nieuwste SCHATRIJK lees je op onze website.**

► **Herziene handreiking 'Landgoederenzone'**

In 2021 publiceerde het Steunpunt samen met Erfgoedhuis Zuid-Holland een handreiking om de kernkarakteristieken van – en het beleid voor – de buitenplaatsen langs de Noord- en Zuid-Hollandse kust in beeld te brengen. Het laatste hoofdstuk over de wijze waarop de kernkarakteristieken in het omgevingsplan een plek kunnen krijgen is nu herzien naar de jongste inzichten. Dat gaat niet alleen over de beschermde rijksmonumenten, maar voorziet vooral in een gebiedsgerichte benadering. Zo wordt meer recht gedaan aan de relatie met de directe omgeving van de buitenplaatsen en de landschappelijke context. De handreiking bevat een stappenplan voor het verankeren van buitenplaatsen in het omgevingsplan. Als extraatje is een aantal voorbeeldregels uitgeschreven die je als gemeente mee kunt nemen in het omgevingsplan.

► **De handreiking 'Landgoederenzone langs de kust van Noord- en Zuid-Holland' is te downloaden vanaf onze website.**

► Handreiking 'Zonnepanelen op Erfgoed'

Voor het plaatsen van zonnepanelen op monumenten of in beschermde gezichten moet een vergunning aangevraagd worden. Door klimaatverandering, stijgende energieprijzen, energiearmoede en de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen klinkt de roep om meer mogelijkheden voor zonnepanelen op erfgoed. Een goede afweging tussen erfgoedbehoud en verduurzaming is mogelijk als daar goed beleid aan ten grondslag ligt. Daarom heeft het Steunpunt voorbeeldbeleid geschreven voor zonnepanelen op erfgoed, waarmee gemeenten zelf hun regels kunnen samenstellen.

► **De handreiking 'Zonnepanelen & Erfgoed' is te downloaden vanaf onze website steunpuntcultureelerfgoednh.nl.**

► Werksessies Omgevingswet

Eindelijk is het zover, de Omgevingswet is van kracht. Een grote transitie voor de gemeentelijke praktijk op het gebied van beleidsvorming én vergunningverlening. Het Steunpunt organiseert werksessies over de Omgevingswet en erfgoed voor gemeenten. In vaste groepjes van drie tot vier gemeenten wisselen gemeentelijke medewerkers ervaringen uit en behandelen actuele onderwerpen – denk aan: hoe functioneert het DSO, hoe worden bestemmingsplannen overgezet naar omgevingsplannen en welke beschermingsvormen voor erfgoed zijn denkbaar?

► **Wil je meedoen aan de werksessies? Neem dan contact met ons op.**

► Steunpuntloket

Het Steunpuntloket is er voor alle medewerkers en bestuurders van Noord-Hollandse gemeenten met een erfgoedvraag. De adviseurs van het Steunpunt zijn eenvoudig te benaderen via onze website. Bij ons werken specialisten op het gebied van gebouwd erfgoed, het cultuurlandschap, archeologie, of erfgoed in relatie tot de Omgevingswet. Vragen over deze onderwerpen nemen wij kosteloos in behandeling, soms telefonisch of per mail, maar het is ook mogelijk om een afspraak te maken. Indien nodig schakelen we externe expertise in om samen jouw vraagstuk op te lossen. Heb je praktische hulp nodig? Ook dat is mogelijk. Wij helpen bijvoorbeeld graag bij het nalezen van een nieuw beleidsstuk, een subsidieverordening of we geven praktische tips over de organisatie van een inspraakavond.

► **Kunnen wij je helpen? Neem dan contact met ons op.**

► Steunpunt masterclasses

Vanuit de opnamestudio van de provincie Noord-Holland verzorgen wij onze digitale cursussen over uiteenlopende erfgoedonderwerpen. Deze masterclasses zijn gratis bij te wonen en volgen vaak op de publicatie van onze handreikingen. Recent gaven duurzaamheids- en erfgoeddeskundigen Sander van Alphen en Egon Kuchlein een masterclass over beleid voor zonnepanelen op erfgoed. Ook die masterclass is op onze website terug te kijken.

► **Benieuwd naar onze masterclasses? Houd dan onze website en nieuwsbrief in de gaten of neem contact op zodat we je op de uitnodigingslijst kunnen zetten.**

Zoeken naar de juiste woorden

Veel Noord-Hollandse steden hebben een relatie met de slavernij. Amsterdam, Hoorn en Enkhuizen waren actief betrokken bij de WIC (West-Indische Compagnie) of VOC (Verenigde Oost-Indische Compagnie), maar ook plaatsen als Alkmaar, Beverwijk, Hoorn, Durgerdam, Haarlem en Zaandam hebben met slavernij te maken gehad. Grote kans dat er nog steeds inwoners, bewust of onbewust, verwant zijn aan slaafgemaakten of slavenhouders. Aan gemeenten de taak om voor het overdragen van kennis over dit gevoelige erfgoed aansprekende vormen te vinden.

Gemeenten kunnen meer recht doen aan hun slavernij-geschiedenis en een meerstemmig verhaal creëren door meer ruimte in gemeentelijk erfgoedbeleid te bieden aan de gevoelige gebeurtenissen uit het verleden. In een meerstemmig verhaal kan een groter deel van de inwoners zich herkennen en daarmee kan wederzijds begrip toenemen. Om dat verhaal te ontwikkelen zijn er verschillende methodes, zoals het publiceren van onderzoek, het maken van digitaal kaartmateriaal en het geven van rondleidingen. Diverse gemeenten hebben hier ervaring mee opgedaan.

Publicaties

Een boek kan naast feitelijke informatie en persoonlijke verhalen, ook beeldmateriaal uit archieven en online beeldbanken toegankelijk maken. Verschillende Noord-Hollandse gemeenten gaven al opdracht om onderzoek te doen naar de eigen rol in het slavernijverleden en de uitkomsten ervan te publiceren. Zo liet Amsterdam het boek 'Amsterdam en het slavernijverleden' maken en uitdelen in de Openbare Bibliotheek Amsterdam. Het boek is ook online beschikbaar. Ook andere organisaties doen onderzoek naar hun eigen verleden, zoals banken en kerken.

Kaarten

Een andere vorm om kennis van het slavernijverleden te ontsluiten, is door die op een digitale kaart te zetten. Het geldt dat met de slavernij is verdiend is heden ten dage nog terug te zien in rijkgedecoreerde gevels, die soms verwijzen naar overzeese plantages. Een van de eerste projecten die onderzoek naar de slavernij voor een breed publiek op de kaart zette, is 'Mapping Slavery',

met kaarten van slavernijsporen in Nederland, de Verenigde Staten, Indonesië en Zuid-Afrika. De kaarten zijn bij een groter publiek bekendgemaakt via tweetalige gidsen, een website, wandelingen, boottochten en een educatief programma. Het project creëerde meer bewustzijn over de internationale omvang van de slavenhandel en de onderlinge verbondenheid tussen landen.

Rondleidingen

Onderzoek naar het slavernijverleden kan ook overgedragen worden via rondleidingen, zoals dat al gebeurt in verschillende Noord-Hollands steden. Zo geven gidsen in Haarlem geregeld wandelingen en fietstours. De plaatsen uit het boek 'Haarlemmers en de slavernij' (2023) van Ineke Mok en Dineke Stam liggen aan deze rondleidingen ten grondslag.

In een meerstemmig verhaal kan een groter deel van de inwoners zich herkennen en daarmee kan wederzijds begrip toenemen

Standbeelden en herdenkingen

De afgelopen jaren is er veel te doen geweest om sommige standbeelden in de openbare ruimte, mede onder invloed van de Black Lives Matter-beweging. De helden van vroeger komen in een ander daglicht te staan. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) adviseert gemeenten in haar recente rapport 'Wankele sokkels' om meer zicht te krijgen op de standbeelden in de openbare ruimte en de historische kennis

Jaarlijks wordt een Keti Koti-herdenking georganiseerd bij het Slavernij Monument in Hoofddorp. Het monument werd in 2018 geplaatst op initiatief van inwoners van de gemeente Haarlemmermeer.

erover te vergroten. Met een beleidsvisie kan een gemeente zich op eventuele ophef voorbereiden en streven naar een meerstemmig verhaal door nieuwe standbeelden of monumenten op te richten. Standbeelden zijn geschikte locaties voor publieke activiteiten, zoals een herdenkingsceremonie. Haarlemmermeer en Zaanstad organiseren bijvoorbeeld een jaarlijkse herdenking van de afschaffing van de slavernij (Keti Koti) bij hun slavernijmonument.

Meerstemmig erfgoedbeleid

De gemeente is verantwoordelijk voor de gelijke behandeling van haar inwoners. Daaronder valt ook het ontwikkelen van een meerstemmig erfgoedbeleid waarin alle inwoners zich herkennen. De voorgaande opsomming is zeker niet compleet maar laat zien wat er mogelijk is en welke rol de gemeente kan spelen om het verhaal van de slavernij te helpen vertellen.

Als de gemeente niet voldoende budget kan vrijmaken om zelf de regie te nemen, kan zij ook initiatieven van derden ondersteunen met historische kennis, haar netwerk of in natura. Onder inwoners, de politiek en de ambtelijke organisatie kan veel discussie ontstaan over hoe een gemeente moet omgaan met haar slavernijverleden. Juist daarom is het belangrijk om als gemeente het gesprek zo goed mogelijk te faciliteren en een breedgedragen beleidsvisie op de omgang met deze gevoelige kwestie te ontwikkelen.

Scan de QR-code en lees meer over de genoemde projecten en publicaties.

Goed contact tussen de erfgoedmedewerker en de vergunningverlener is cruciaal voor de behandeling van erfgoedplannen

De vergunningverlener, spin in het omgevingsweb

Vergunningverleners leiden een aanvraag voor een omgevingsvergunning in goede banen en zijn voor initiatiefnemers vaak het gezicht van de gemeente. *Ode* zocht uit hoe de vergunningprocedure er onder de Omgevingswet uitziet en sprak met twee vergunningverleners over hun rol en over hoe het belang van erfgoed wordt bewaakt in deze procedure.

In de meeste gemeenten kunnen initiatiefnemers een vooroverleg aanvragen. Daar is geen termijn aan verbonden. Hoewel het vooroverleg niet verplicht is, biedt het ruimte voor vroegtijdige kwaliteitsgesprekken. Als het vooroverleg positief is afgesloten, verloopt de beoordeling van de omgevingsvergunning logischerwijs soepeler. Gemeenten hebben als taak om duidelijk te communiceren over de voordelen van vooroverleg, initiatiefnemers aan te sporen er gebruik van te maken en het vooroverleg maximaal te faciliteren. Ook kunnen initiatiefnemers zelf meningen inwinnen over het voorgenomen initiatief, middels participatie. De initiatiefnemer moet bij het aanvragen van een omgevingsvergunning aangeven of hij aan participatie heeft gedaan en wat de resultaten zijn. Onder de Omgevingswet kan de gemeenteraad aanwijzen wanneer participatie verplicht is. Dit kan alleen bij een omgevingsvergunning voor een buitenplanse omgevingsplanactiviteit waarvoor het college van burgemeester en wethouders het bevoegd gezag is. Het is slim om participatie verplicht te stellen voor plannen die van grote invloed kunnen zijn op de omgeving, zoals herbestemming van een kerkgebouw.

De vergunningprocedure onder de Omgevingswet

Onder de Omgevingswet is de procedure voor een aanvraag omgevingsvergunning op een aantal punten veranderd. De hoofdregel is nog steeds dat de reguliere procedure van toepassing is met een beslistermijn van acht weken, die met zes weken kan worden verlengd. De beslistermijn voor de uitgebreide procedure is zes maanden en kan ook met zes weken verlengd worden. Het onderscheid tussen de reguliere en uitgebreide procedure zit met name in de omgang met bezwaren. Bij de reguliere procedure kan na het besluit op de vergunning bezwaar en beroep aangetekend worden. Bij de uitgebreide procedure neemt het bestuursorgaan tijdens de procedure een ontwerpbesluit waarop zienswijzen kunnen worden

Arjen den Breejen werkt sinds 2015 bij diverse gemeenten, tegenwoordig als bouwplantoetsers bij de gemeente Amsterdam, stadsdeel Oost. Hij studeerde hbo bouwkunde, werkte bij diverse architectenbureaus (tekenaar), daarna bij aannemers (als projectleider) en bij een constructeur (tekenaar). Bij de gemeente volgde hij de opleidingen Ambtenaar Bouw- en Woningtoezicht (ABW) 1 en 2, naast nog enkele vakgerichte studies. Tip van Den Breejen: "Alleen als je affiniteit hebt met erfgoed kun je verantwoordelijk zijn voor een erfgoed dossier."

Het is slim om participatie verplicht te stellen voor plannen die van grote invloed kunnen zijn op de omgeving

ingediend. De zienswijze vervangt de bezwaarprocedure. Bij het besluit licht het bestuursorgaan toe hoe rekening is gehouden met de zienswijzen.

Sinds de Omgevingswet wordt onder de reguliere voorbereidingsprocedure een aangevraagde vergunning niet langer van rechtswege verleend als de beslistermijn is verlopen. Ook staat in de Omgevingswet en in artikel 10.24 van het Omgevingsbesluit voor welke gevallen van vergunningverlening de uitgebreide procedure standaard geldt. Het gaat vooral om activiteiten waarvoor op grond van internationaal of Europees recht de mogelijkheid

moet bestaan om zienswijzen in te dienen. Onder de Omgevingswet kan het bestuursorgaan ook zelf kiezen voor de uitgebreide voorbereidingsprocedure, als verwacht wordt dat de activiteit aanzienlijke gevolgen kan hebben voor de omgeving en waartegen belanghebbenden bedenkingen zullen hebben. De initiatiefnemer kan ook zelf verzoeken om toepassing van de uitgebreide voorbereidingsprocedure.

Door deze wijzigingen is de voorbereidingsprocedure niet alleen meer afhankelijk van de soort activiteit die wordt aangevraagd. De uitgebreide procedure kent een langere beslistermijn, maar levert eerder inzicht in mogelijke bedenkingen bij de vergunningverlening, waarop dan al in de ontwerpfasen antwoord gegeven kan worden. De keuze voor het type procedure is dus van belang voor de gemeente én voor de initiatiefnemer.

Het besluit op een vergunning is altijd een zorgvuldige afweging van belangen

Procedure bij erfgoedplannen

Er bestaan geen wezenlijke verschillen in de procedures voor een omgevingsvergunning voor een gewone bouwactiviteit, een ingreep aan een monument, of een ingreep in een beschermd dorps- of stadsgezicht. Standaard is de reguliere procedure, de uitgebreide procedure is alleen verplicht bij een rijksmonumentenactiviteit, een archeologisch monument en een aantal specifieke gevallen – bijvoorbeeld bij “het ingrijpend wijzigen van het monument of een belangrijk deel daarvan, als de gevolgen voor de monumentale waarden van het monu-

ment vergelijkbaar zijn met de gevolgen van het slopen van het monument” (artikel 4.32 van het Omgevingsbesluit). Van de vergunningverlener wordt verwacht dat die inschat wanneer er sprake is van ‘ingrijpend’ wijzigen en of er ‘ingrijpende’ gevolgen zijn voor de monumentale waarden. Behalve kennis van regelgeving en ervaring vraagt dat ook om affiniteit met gebouwd erfgoed.

Sleutelmomenten

De geïnterviewden wijzen op twee sleutelmomenten in het traject van vergunningverlening: een voor initiatiefnemers en een voor de gemeente. Voor initiatiefnemers is dat het onderzoek naar bouwhistorische waarden, omdat dit rapport inzicht biedt in de monumentale waarden van een gebouw en daarmee de basis vormt voor verdere planvorming en beoordeling. Ook maakt

dit onderzoek duidelijk of het werk door specialisten moet worden uitgevoerd. Contact over de vergunningprocedure gaat dan ook vaak via specialisten die een initiatiefnemer in de arm heeft genomen, zoals een restauratiearchitect. Voor de gemeente is het sleutelmoment het advies van de onafhankelijke gemeentelijke adviescommissie.

Het advies is gericht aan het college en maakt daarmee onderdeel uit van de besluitvorming. Het besluit op een vergunning is altijd een zorgvuldige afweging van belangen, waarbij in de meeste gemeenten het behoud van monumentale waarden hoog op de lijst met belangen staat.

Michiel van Oudenaarde is sinds 2020 werkzaam voor de gemeente Bloemendaal en werkte daarvoor zes jaar als bouwplantoetsers bij de BEL Combinatie (Blaricum, Eemnes en Laren). Daarvoor was hij bouwinspecteur, onder meer voor Graft-De Rijp, Schermer en Zaanstad. Van Oudenaarde studeerde mts bouwkunde en deed specialistische studies om het vak 'bouwplantoetsen' onder de knie te krijgen. Tips van Van Oudenaarde: "Ga er (samen met de erfgoed specialist) op uit om het monument te bekijken. Lees je goed in en laat je door specialisten bijscholen op het vakgebied. Blijf goed communiceren met alle partijen met wie je samenwerkt."

Scan de QR-code voor meer informatie over de procedures.

Samenwerken voor erfgoed

De erfgoeddeskundige van de gemeente speelt een belangrijke rol in de communicatie met initiatiefnemers, vooral voorafgaand aan de procedure als initiatiefnemers nog zoeken naar wat er mogelijk is met hun monument. Grote gemeenten beschikken met een of meerdere erfgoedmedewerkers over de benodigde kennis en regelgeving. Goed contact en informatie-uitwisseling tussen de erfgoedmedewerker en de vergunningverlener is dan cruciaal voor de behandeling van erfgoedplannen. Dit vraagt om een actieve houding, veel samenwerking en korte lijntjes tussen erfgoeddeskundige en vergunningverlener. Om het proces van vergunningverlening soepel te laten verlopen, zijn duidelijke werkafspraken nuttig.

De rol van de vergunningverlener verandert en ontwikkelt zich tot een organisator van complexe processen

Als de gemeente geen erfgoeddeskundige in dienst heeft, is de vergunningverlener een belangrijke schakel. Hij of zij is verantwoordelijk voor de organisatie van voldoende kennis. Als er geen erfgoeddeskundige is die de vergunningverlener van kennis en informatie kan voorzien, wordt een beroep gedaan op het organisatie- en samenwerkingstalent van de vergunningverlener. Goede communicatie met veel partijen, zowel intern met andere afdelingen en medewerkers als extern met initiatiefnemers en deskundigen, is dan de nieuwe rol van de vergunningverlener.

Spin in het omgevingsweb

Tot slot een ode aan het vak van vergunningverlening in de gemeentelijke organisatie. Met de Omgevingswet is het werk van de vergunningverlener die aanvragen om een omgevingsvergunning voor een erfgoedplan moet afhandelen, er niet eenvoudiger op geworden. Het werk vraagt, behalve affiniteit en kennis, om samenwerking en communicatie. En dat vaak met minder tijd en minder capaciteit, omdat gemeenten veel extra taken hebben gekregen, maar die met hetzelfde aantal mensen moeten uitvoeren. De rol van de vergunningverlener verandert mee en ontwikkelt zich tot een organisator van complexe processen. Dat vereist specifieke kwaliteiten als verbinder en het onderhouden van netwerken. Het is een uitdagende en betekenisvolle functie, met als beloning dat je als vergunningverlener werkt aan de kwaliteit van de leefomgeving. De vergunningverlener is een ware spin in het omgevingsweb.

Deze objecten markeren onze rijke waterhistorie en daar valt ook voor het heden en de toekomst van te leren. De belangrijkste les is ongetwijfeld dat wij onze omgang met het water ook in de toekomst uiterst serieus zullen moeten nemen. Het werk is nooit af

‘Ik denk dat we de object- bescherming wel een beetje gehad hebben’

Als kersverse architectuurhistoricus, afgestudeerd op zeventiende-eeuwse kerkarchitectuur, vertrok **Ernst van der Kleij** uit Leiden om te werken bij de provincie Noord-Holland. 35 jaar lang was hij het daar het ambtelijke gezicht van het erfgoed. Nu hij afscheid neemt, blikst zijn opvolger Reinier Mees met hem terug én vooruit.

Hoe kwam je bij de provincie terecht?

“Na mijn afstuderen mocht ik meewerken aan het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) van het Rijk. Dat gebeurde vanuit de provincies. Het project richtte zich op architectuur uit de periode 1850-1940. We beschreven eerst de gebiedsontwikkeling en stapten vervolgens in de auto om te inventariseren. In het daaropvolgende Monumenten Selectie Project (MSP) werden de potentiële rijksmonumenten geselecteerd en beschreven – de echte pareltjes.”

Leidde dat ook tot de komst van een provinciale monumentenlijst?

“Al voor dat het MIP startte, vond de provincie Noord-Holland dat zij iets moest doen tegen het toenemende aantal potentiële monumenten dat verloren ging. Gemeenten waren toen nog niet toe aan het aanwijzen van monumenten. Als eerste provincie besloten wij om niet langer af te wachten en zelf monumenten aan te wijzen. Aanvankelijk werd dat gezien als een tijdelijke oplossing, vooruitlopend op gemeentelijke bescherming. “Onze monumentenlijst bestaat nu uit provinciale structuren, zoals dijken, waterwerken en verdedigingswerken en objecten die aan die structuren gerelateerd zijn. Het verhaal dat ze vertellen overstijgt gemeentegrenzen, en gaat bijvoorbeeld over landbouw en religie.”

Waren er nog andere grote ontwikkelingen tijdens je carrière?

“Het landelijke credo ‘behoud door ontwikkeling’ was heel bepalend. In mijn tijd waren monumenten al niet langer statische objecten waar geen spijker in geslagen mocht

“Tegenwoordig kopen nieuwe eigenaren bewust een monument omdat ze liefde voor het erfgoed hebben”

worden. Nieuw is dat we nadenken over de vraag waar dóór het monument in stand kan blijven. We kijken meer naar de functie en de ruimtelijke context. De provincie zet daar ook op in, door een focus op herbestemming.”

Toch denken mensen nog steeds dat je met monumenten niets mag?

“De verantwoordelijkheid van de kwaliteitsbeoordeling ligt sinds de decentralisatie bij de gemeenten. Gemeenten met minder ervaring op erfgoedgebied lijken vaak terughoudend, waardoor plannen sneller bevrozen. Adviescommissies zijn hierbij waardevol, omdat die meer denken in kansen voor ontwikkeling mét behoud van de monumentale waarden. Het zichtbaar toevoegen van nieuwe kwaliteiten en tijdslagen is nu meer geaccepteerd. Dat maakt ons vak niet makkelijker. We zoeken een balans tussen behoud en ontwikkeling, waarbij we hoge kwaliteitseisen stellen aan plannen voor monumenten.”

Tegelijkertijd willen we de initiatiefnemer ook tegemoet komen.

“Het moet geen frustraties opleveren. Restauratie en herbestemming van monumenten duurt gewoon langer en kost veel geld. Daarom is het vooroverleg bij gemeenten zo belangrijk. Door in een vroeg stadium met alle betrokkenen om tafel te gaan en de haalbaarheid van

Ernst van der Kleij werkte jarenlang voor de provincie Noord-Holland en zorgde voor de bescherming van bijzonder provinciaal erfgoed, zoals deze stolpenstructuren, die uniek zijn voor de provincie.

het plan te bespreken, durven initiatiefnemers wel kosten te maken. Het is daarbij belangrijk dat de erfgoed-ambtenaar de ruimte krijgt om plannen te begeleiden en niet alléén om te toetsen.”

Is er tegenwoordig minder begrip voor een monumentenstatus?

“Eerder méér. In mijn beginjaren moesten we bijna alle aanwijzingen van industrieel erfgoed tot de Raad van State doorzetten. Nu kopen mensen een monument uit liefde voor het erfgoed.”

Toch merken we dat de politiek het de afgelopen jaren weer moeilijker vindt om monumenten aan te wijzen.

“Als de eigenaar bezwaar heeft, ja. Wat niet meehelpt is dat er voor gemeentelijke monumenten maar relatief weinig subsidie is. Dat is anders bij rijks- en provinciale monumenten. Dan is er boter bij de vis en kun je eigenaren sneller over de streep trekken.

“Maar misschien moeten we daarnaast meer gaan inzetten op de bescherming van erfgoedkwaliteiten van gebie-

den. Dat is bij ons nu de grote verandering. Ik denk dat we de objectbescherming wel een beetje gehad hebben. We moeten leren om gebieden erfgoedinclusief te ontwikkelen. Dan gaat het over grote structuren, cultuurlandschappen en de hoofdvorm van het gebouwde erfgoed. Bij ontwikkelingen moet je de ziel van het erfgoed meenemen en verder kijken dan wat precies beschermd is.”

Natuurlijk is de hoofdvorm van belang, en zeker ook de omgeving – maar toch óók het detail en de patina?

“Ja dat ben ik met je eens, dat moeten we zeker niet vergeten. “Maar die bredere blik is nieuw, en hoogst noodzakelijk. Ben je dat met mij eens?”

Als je opvolger zie ik daar inderdaad een belangrijke taak. Zo waarschuwde de MRA al in 2019 dat het erfgoed onder druk staat van de ruimtelijke opgaven. De MRA benadrukt dat ruimtelijke kwaliteit en identiteit betekenis geven aan een plek en duurzaam zijn in te zetten voor toekomstige ontwikkelingen. Die vooruitziende blik is nu de grote opgave voor ons.

Fotigui Camara werkt als wethouder in dit bijzondere stadhuis. Deze rijksmonumentale mastenloods werd herontwikkeld door Van Hoogevest Architecten en Office Winhov. Op de houten dakconstructie in de centrale hal van het gebouw krasten de wervianen die hier ooit werkten hun namen. Nieuwe daklichten in het negentiende-eeuwse gebouw accentueren dit prachtige detail.

Goud in handen

Fotigui Camara, wethouder Cultuur en Erfgoed, Den Helder

Als elfjarig jochie kwam ik in Nieuw Den Helder wonen, een rauwe en karakteristieke jaren-vijftigwijk, aan de rand van de duinen en dicht bij Fort Kijkduin, onderdeel van de Stelling Den Helder. Toen al was ik geïntrigeerd door de rijkdom en historie in dit gebied. Op mijn basisschool De Trimaran kreeg dat verleden niet de prominente plek in het lespakket die het verdiende. Pas op latere leeftijd leerde ik het complete verhaal achter de Stelling kennen. En wát een verhaal.

Den Helder heeft een indrukwekkende mix van erfgoed, cultuur en natuur waar bewoners en bezoekers dagelijks van genieten

Het begon met Napoleon. Volgens de overlevering zag hij Den Helder als een 'Gibraltar van het Noorden', een perfecte uitvalsbasis voor zijn vloot. De Kop van Noord-Holland, door gletsjers en zeestromingen gevormd, werd zo een militair-strategisch waardevolle locatie. De Stelling werd ontworpen door waterstaatsingenieur Jan Blanken en de bouw startte in 1812. De Rijkswerf voor de vloot, nu Willemsoord, moest beschermd worden tegen vijanden vanaf zee én land. Daarom ontwierp Blanken een kring van onderling verbonden forten. Voortvarend werden Fort Oostoever, Fort Dirksz Admiraal, Fort Erfprins en een ver-

bindende linedijk gebouwd. Kustfort Kijkduin werd ontworpen als vooruitgeschoven post en het pantserfort Op de Harssens als 'slot op de deur'.

Ook nu nog speelt de rijksmonumentale Stelling een belangrijke rol voor Den Helder. Sommige forten en delen van Willemsoord zijn nog altijd in gebruik bij de Koninklijke Marine. Delen van de Stelling zijn herbestemd en gerestaureerd. Langs de Stelling zijn belangrijke maatschappelijke en culturele organisaties te vinden, inclusief ons nieuwe stadhuis. Ons erfgoed speelt zo een belangrijke rol in het leven van bewoners en bezoekers van Den Helder.

Toch geloof ik dat het verhaal van de Stelling beter voor het voetlicht kan worden gebracht. Den Helder heeft met dit erfgoed echt goud in handen. Maar de huidige kwaliteit van de Stelling is niet overal zoals gewenst. Ook zijn sommige delen van het gebied niet openbaar toegankelijk. Er is behoefte aan budget, aandacht en professionalisering om het goud van de Stelling succesvol te kunnen delven.

Ik zie het als een mooie opdracht om samen met de gemeenschap van Den Helder verder te werken aan de zichtbaarheid en toegankelijkheid van de Stelling. Om samen het bijzondere verhaal van dit erfgoed te vertellen. Den Helder heeft een indrukwekkende mix van erfgoed, cultuur en natuur waar bewoners en bezoekers dagelijks van genieten. Wij staan samen in de frontlinie om u en de rest van de wereld te veroveren.

Langs de Stelling zijn belangrijke maatschappelijke en culturele organisaties te vinden, inclusief ons nieuwe stadhuis. Ons erfgoed speelt zo een belangrijke rol in het leven van bewoners en bezoekers van Den Helder

Blijven meebewegen met het water

Noord-Holland en water zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Water vormde Noord-Holland, als schiereiland, aan drie zijden omgeven door zee. Het laaggelegen, hoog-dynamisch gebied, bleef altijd gevoelig voor overstromingen, maar dat was ook een voordeel: al vroeg leerden de bewoners het water en het kwetsbare landschap te beheren en te gebruiken. Die kennis en mentaliteit zijn onontbeerlijk om ook de actuele water- en klimaatopgaven in goede banen te leiden.

We ontlenen graag onze identiteit aan onze geschiedenis met water. Maar behalve het heroïsche verhaal van Leeghwater, De Cruquius en de Afsluitdijk; hebben we ook nog praktisch iets aan het verhaal van onze identiteit en ons watererfgoed? Hebben we in een tijd van versnelde klimaatverandering en grote demografische druk nog iets aan de historische watersystemen die soms verloren in het landschap liggen? Is dit erfgoed alleen een factor om rekening mee te houden, om voorzichtig mee te zijn, of kunnen we er meer mee?

Leven met het water

De Kamerbrief 'Water- en Bodem sturend' is sinds 2022 officieel beleid bij ruimtelijke planvorming om wateroverlast en droogte in de toekomst zoveel mogelijk te beperken. Kijken naar wat de ondergrond aankan en hoe het watersysteem werkt. Regiogebonden, streek-eigen oplossingen, in plaats van een tabula rasa-benadering om een technische aanpak generiek uit te rollen over een leeggemaakt landschap. Toch is dit geen radicaal nieuwe manier van denken – vroeger deden we niet anders. Mensen woonden, boerden en handelden daar waar het water en de bodem het toelieten. Kijk naar de oudste havens van Hoorn of Enkhuizen. Die liggen allemaal op een plek waar eb en vloed door natuurlijke omstandigheden werden getemperd, door bijvoorbeeld een landtong.

Mensen leefden bovendien mét het water. Op Marken werden huizen gebouwd op werven of op palen. Veenboerderijen in Holland, in de IJpolders en in steden aan het water als Amsterdam en Edam, werden vanaf de zeventiende eeuw soms voorzien van een zogenaamde drijfkelder onder het huis. Deze kelders fluctueerden mee met het dalende en stijgende grondwater of met de eb- en vloedbeweging. Bijna het hele landelijk gebied bestond uit percelen omgeven door sloten, die de perceels- en eigendomsgrenzen aangaven, dienden als infrastructureel netwerk en de bodem tegen inklinking beschermden. Op sommige plekken mocht het water de dijk ook wel eens over, dat gaf weer verse, vruchtbare slib op het land. Zo werd in de wintermaanden slibrijk water vanuit het IJ en het Wijkmeer over de aangrenzende veengebieden gelaten. Overstromingen hoorden erbij, maar het liefst wel zo gecontroleerd mogelijk en op plaatsen waar het kon of wenselijk was. In zijn allegorische schilderij 'Herfst, avond en water' beeldde Jacob Cats in 1797 zelfs het overstromen van de dijk af, als standaardgebeurtenis in dit seizoen. De regenboog staat symbool voor Gods zegen – het komt goed, dit is ten gunste van het volk.

Benieuwd hoe Noord-Holland meebeweegt met het water? Bekijk hier projecten en publicaties.

Schilderij 'Herfst, avond en water' van Jacob Cats uit 1797, dat het overstromen van de dijk verbeeldt als standaardgebeurtenis in dit seizoen.

Systemen van aan- en afvoer

Ingenieurs namen dit soort gebeurtenissen op in het ontwerp van hun watersystemen. Laaggelegen gebieden die niet natuurlijk konden afwateren werden met kilometerslange gegraven waterlopen op boezems (waterbergingslocaties) aangesloten voordat het water op zee kon worden gespuid of gemalen. Stelsels van molens of molengangen bemaalden droogmakerijen. De eerste droogmakerij van Nederland, het Achtermeer bij Alkmaar, smaakte naar meer. Stoomgemalen maakten het mogelijk nog grotere droogmakerijen aan te leggen en water over nog grotere afstanden weg te pompen. Met een paar hoofdvaarten kon men een heel gebied afwateren. De vele molengangen van weleer verdwenen een voor een

Op sommige plekken mocht het water de dijk ook wel eens over, dat gaf weer verse, vruchtbare slib op het land

uit het systeem. Net als de stoomgemalen, die op hun beurt weer door diesel- en later elektrische gemalen werden vervangen.

Maar niet alleen waterafvoer werd geregeld – wateraánvoer was ook van levensbelang. Langs de binnenduinrand, waar kwelwater opborrelde, werden duinrellen (watergangen) gegraven om het bronwater te leiden naar akkers, bierbrouwerijen, blekerijen en de tuinen en parken van

In Durgerdam werd in januari 2024 de dijk in het beschermd dorpsgezicht verstevigd om het dorp en de inwoners te beschermen tegen het hoge water.

buitenplaatsen en landgoederen. Wateraanvoer was ook belangrijk voor defensie: geen betere bondgenoot dan water. Vanaf de Romeinse tijd werden legerplaatsen en kastelen beschermd met grachten. Later werden waterlijnes aangelegd om Holland te verdedigen. Er kwamen ingenieuze systemen om grote gebieden onder water te kunnen zetten, maar ook om deze na vijandelijke dreiging weer droog te krijgen.

Historisch kaartmateriaal

Kennis van oude systemen en technische oplossingen uit het verleden kan een belangrijke bron zijn om de technische uitdagingen van nu te verrijken met historische kennis en gegevens. Ze kunnen ook dienen als inspiratie voor streekeigen oplossingen of waarschuwen voor wat op die plek niet kan met dat watersysteem en die bodem. Veel van deze kennis is opgeslagen in historisch kaart-

materiaal. Zoals de huidige waterschappen hun leggers (registers) hebben met alle relevante systeeminformatie, kenden hun voorgangers dat ook. Sommige gaan cartografisch zelfs terug tot het begin van de zeventiende eeuw. Waterschapsarchieven zijn een rijke bron voor het bestuderen van het historische watersysteem. Daarnaast heeft Rijkswaterstaat sinds 1865 het watersysteem in beeld gebracht in zijn Waterstaatskaarten: systeemkaarten die in vijf edities tot 1991 de ontwikkelingen van het watersysteem voor heel Nederland laten zien, inclusief beschrijvingen van polders, peilen en kunstwerken.

Erfgoed als vector

Veel van deze oude waterstaatkundige stelsels zijn uit de moderne waterstaat verdwenen, maar niet uit het landschap – vaak liggen ze nog op hun plek. Soms zijn ze afgekoppeld van het moderne watersysteem en worden

Erfgoed is niet alleen een factor, maar ook een vector – een aanjager en kennis- en inspiratiebron voor oplossingen

ze niet meer herkend als historisch onderdeel daarvan. Soms zijn ze nog in functie en kunnen ze – indien nodig – weer ingezet worden. Toen op 2 november 2023 de storm Ciarán over Nederland raasde, leidde dat tot flinke overlast. Door een softwarestoring bleek een van de schuiven van de zeesluis bij IJmuiden niet dicht te kunnen. Het door de storm opgestuwde extra hoge water dreigde Amsterdam te overspoelen. Door het sluiten van de zeventiende-eeuwse sluisen in de oude zeewering van Amsterdam – Haarlemmerdijk, Warmoesstraat, Zeedijk,

Grote delen van Noord-Holland hebben nog een herkenbaar historisch verkavelingspatroon

Jodenbreestraat en Hoogte Kadijk – hield de stad droge voeten. Ook zette het waterschap tientallen oude poldermolens in om de vele regen van de winter het hoofd te bieden. Hier is ons watererfgoed niet alleen intact, in noodsituaties is het weer onderdeel van de moderne waterstaat.

Zo is erfgoed niet alleen een factor, maar ook een vector – een aanjager en kennis- en inspiratiebron voor oplossingen. Voormalige inundatiegebieden als de Stelling van Amsterdam en de Hollandse Waterlinie lenen zich voor opvang van water in tijden van wateroverlast. Diverse voormalige inlaatpunten als de Stenen Beer bij het Muiderslot en de zeesluis bij Edam, waarbij aanvankelijk voor Defensie inundatiewater het achterland in werd gelaten, worden tegenwoordig gebruikt om het achterland tijdens droge zomers nat te houden en inklinking en oxidatie van de bodem te remmen. In stedelijke gebieden kan het weer opengraven van gedempte grachten en vaarten bijdragen aan hittebestendigheid en aan recreatie en toerisme. Ook kan het een rol spelen bij het herstel van oude watersystemen, waarmee wateroverlast beperkt wordt. In Amsterdam onderzoekt een Erfgoed Deal-project of water kan worden opgeslagen in kademuren of drinkwaterkelders.

Lokaal schaalniveau

Oude kaarten geven ook inzicht in verkavelingspatronen. Stelsels van sloten en greppels geven aan hoe, soms door schade en schande, het land zó was ingericht dat de veenbodem het landgebruik kon dragen. Ondanks de ruilverkaveling in de jaren zestig en zeventig, waarbij diverse vaarpolders veranderden in rijpolders, hebben grote delen van Noord-Holland nog een herkenbaar historisch verkavelingspatroon.

Toch lijken we dat voor lief te nemen: nog regelmatig wordt een sloot gedempt en vindt elders verplichte compensatie plaats. Terwijl ook dit lokale schaalniveau van belang is voor klimaatadaptatie. Zo lenen verkavelingspatronen, oude weteringen (afwateringskanalen) en kaden zich om tien procent meer groenblauwe verbindingen (dooradering) te realiseren of de Kaderrichtlijn Water tegemoet te komen, die als doel heeft de waterkwaliteit in Europa te waarborgen. Met cultuurhistorie als gids kan ‘water- en bodemsturend’ zoveel betekenen voor komende landinrichtingsplannen en klimaatadaptatie. Tijd voor een aanvulling op de Kamerbrief Water- en bodemsturend: erfgoed als vector.

Kennis van oude systemen en technische oplossingen uit het verleden kan de technische uitdagingen van nu verrijken met beproefde inzichten

Een frisse wind door de molenbiotoop

Ooit stonden er 4000 molens in Noord-Holland – nu nog 156. Voor hun duurzaam behoud zijn voldoende draaiuren essentieel. Om ze daarvoor van genoeg windvang te kunnen voorzien, is de omgeving van molens beschermd. Toch staat de zogeheten molenbiotoop onder druk door toenemende bebouwing en hoogopgaande beplanting.

Korenmolens, oliemolens, krijtmolens, paltrokmolens en poldermolens – afhankelijk van hun functie stonden ze in het landelijk of stedelijk gebied. Al in de veertiende eeuw waren er regels om te waarborgen dat ze voldoende ruimte rondom hielden om vanuit alle richtingen wind te kunnen vangen. Molens kregen vanwege het economische belang een windrecht waarvoor windgeld betaald werd. Dit recht dwong af dat bebouwing of beplanting in de directe omgeving van de molen alleen was toegestaan als dit geen belemmering vormde voor de windvang. Met de opkomst van de poldermolens rond 1600 stelden waterschappen vergelijkbare eisen aan de omgeving van de dit type molens. De molenbiotoop wordt dus al eeuwenlang beschermd om de molen draaiend te houden.

Zicht- en leesbaar

Na de industriële revolutie nam het belang van molens voor de economie en de waterhuishouding af. Daardoor raakten ze steeds vaker buiten gebruik, waardoor vele zijn gesloopt of verplaatst. Door de komst van de eerste Monumentenwet in 1961 konden de laatste overgebleven molens voor sloop worden behoed en later kwamen er subsidieregelingen om het behoud te ondersteunen. Duurzaam behoud was daarmee nog niet vanzelfsprekend. Met name door verstedelijking, maar ook door bebouwing en hoogopgaande beplanting in het landelijke gebied, kwam de directe omgeving van de molens steeds meer onder druk te staan. Dit heeft impact op de zichtbaarheid van deze beeldbepalende bouwwerken en de leesbaarheid van hun voormalige functies in het landschap.

Onvoldoende windvang

Aantasting van de molenbiotoop heeft ook invloed op het functioneren van molens. Wind wordt afgeremd, de

windrichting verandert en er ontstaan wervelingen waardoor het voor de molenaar moeilijk is om de molen in de juiste richting te stellen en waardoor de molen niet soepel kan draaien. Onvoldoende windvang heeft invloed op het functioneren, maar ook op onderhoudskosten: een molen die niet goed op de windrichting kan worden ingesteld, slijt harder. Een draaiende molen kan daarnaast inkomsten genereren en bezoekers aantrekken. Ook komen gebreken directer naar voren als het hele mechanisme in gang gezet wordt.

Om de negatieve impact van ontwikkelingen in de omgeving van de molens te kunnen beperken, werd de afgelopen decennia de maximale hoogte van nieuwe bouwwerken bij de molen bepaald met twee toetsingsmethodes: de 1:100-regel en de molenbiotoopformule. Kort samengevat mag bij deze regels binnen een vastgestelde straal rond de molen bebouwing en beplanting niet hoger worden dan de onderste punt van de verticaal staande wiek. Binnen een grotere straal rondom de molen mag bebouwing en beplanting evenredig toenemen.

Onvoldoende windvang beïnvloedt het functioneren én de onderhoudskosten van de molen

Huidig beleid

Ook in Noord-Holland moet volgens de provinciale Leidraad Landschap & Cultuurhistorie (2018) op deze manier rekening gehouden worden met de molenbiotoop in het landelijk gebied. Het Hoogheemraadschap Holland Noorderkwartier en het Waterschap Amstel, Gooi en Vecht hebben in hun keur (regels voor het

Veel molenbiotopen staan onder druk. Soms wordt de molen letterlijk de wind uit de wieken genomen door nieuwe ontwikkelingen, zoals hier bij de molen De Held Jozua in de wijk Westerwatering in Zaandam.

gebruik en onderhoud van water, oevers en dijken) nog steeds beperkende regels staan voor ontwikkelingen bij maalvaardige molens. Ook veel gemeenten hebben in hun (tijdelijke) omgevingsplan regels opgenomen, bijvoorbeeld dat er bij het overschrijden van de maximale hoogte advies aan deskundigen moet worden gevraagd. In de praktijk blijkt dat deze wijze van beschermen niet altijd (volledig) doel treft.

Nieuwe mogelijkheden

Nieuw in de Omgevingswet is het begrip ‘omgeving van een monument’. Wellicht biedt dit mogelijkheden om de ruimtelijke én functionele omgeving van molens te beschermen – naast windvang ook zichtlijnen en de ruimtelijk-functionele relatie met het landschap. Een aantal gemeenten heeft dit al gedaan en de RCE heeft hiervoor in de ‘Handreiking voorbeeldregels cultureel erfgoed’ (2023) ook voorbeeldregels uitgewerkt. De grootste uitdaging is echter niet het vastleggen van

Het nieuwe begrip ‘omgeving van een monument’ biedt wellicht mogelijkheden om de ruimtelijke én functionele omgeving van molens te beschermen

de molenbiotoop in het omgevingsplan, maar het beschrijven van het doel daarvan. Daarmee wordt discussie voorkomen over het begrip ‘noodzakelijke windvang’ of ‘voldoende draaiuren’ en wordt toegelicht hoe de cultuurhistorische waarden van de molen kunnen bijdragen aan landschappelijke, ecologische of toeristische ambities, bijvoorbeeld de wateropgave. Natuurlijk moet er nog altijd een afweging gemaakt worden tussen belangen van de molen en andere ontwikkelingen, maar het debat zal dan beter beargumenteerd gevoerd kunnen worden. Dan waait er pas een frisse wind door de molenbiotoop.

Het verhaal van Holland is het verhaal van zijn schepen

Eeuwenlang voeren schepen over de kustwateren, de Zuiderzee en het uitgebreide rivieren- en kanalenstelsel van Nederland en de rest van West-Europa. De visserij, de marinevloot en de koopvaardij leverden diensten en middelen die bijdroegen aan de ontwikkeling, welvaart en verstedelijking in Nederland. Talrijke schepen en bijbehorende infrastructuur in onze steden en het landschap, herinneren ons aan die – soms beladen – geschiedenis. Aan gemeenten de taak om het maritieme erfgoed helpen te behouden.

Door de komst van het spoornet en de vrachtwagen nam het belang van de scheepvaart in de negentiende en twintigste eeuw geleidelijk af. Duizenden schepen werden gesloopt. Een bescheiden aantal werd omgebouwd voor bewoning of recreatie- en chartervaart.

Die veelal gerestaureerde schepen liggen al dan niet bewoond aan stadskades, zijn onderdeel van het historische stadsbeeld en trekken binnen- en buitenlandse toeristen. Zo vertrekken dagelijks historische recreatie- en charterzeilschepen voor tochten over het Wad, het Markermeer, de randmeren of het IJsselmeer.

Het maritieme erfgoed – waaronder ook bruggen, sluisen, werven, pakhuizen en kranen – vertelt het verhaal van de scheepvaart en zijn innige band met stad en landschap. Ook in Noord-Holland is dit verhaal alom aanwezig, in de vorm van gebouwd maritiem erfgoed, maar ook in het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen, het Scheepvaartmuseum in Amsterdam en in de diverse museumhavens.

Het ambacht van het werken aan een schip bestaat al eeuwen. Voor de overlevering daarvan zijn de karakteristieke museumhavens essentieel, omdat ze daar ook voor onderhoud kunnen liggen. Prachtige voorbeelden zijn de Museumhavens van Amsterdam in het Oosterdok en op Willemsoord in Den Helder.

De rol van de scheepvaart is vaak veel groter dan inwoners denken. Zo heeft Langedijk een verborgen parel met het Museum Broeker Veiling, waar de oudste groentedorvaarveiling ter wereld aansluit op het vaarpolderlandschap van het Oosterdel, het ‘Rijk der duizend

eilanden’. En het karakteristieke scheepstype van de Langedijker Koolvlet, waarvan het varende erfgoed sterk verbonden is met het immateriële erfgoed: de historische verhalen.

Gemeentelijk beleid

Diverse gemeenten hebben gedeelten van de havens en kaden aangewezen voor traditionele historische schepen. Sommige hebben een museumhaven, waar schepen alleen onder strikte voorwaarden mogen liggen. Grofweg voorzien gemeenten in: beleid voor schepen die voor kortere tijd (van enkele dagen tot enkele maanden) zijn afgemeerd; en beleid voor schepen die voor langere tijd ‘liggen’ als woonschip.

De eerste categorie betreft vooral de recreatie- en passagiersvaart, waarvoor in gemeentelijke verordeningen is vastgelegd dat historische schepen lagere ligplaatsvergoedingen betalen. Vaak kunnen ze in de winterperiode bijvoorbeeld tegen gereduceerd of vrij tarief in de binnensteden afmeren. Charterschepen maken hiervan al jaren gebruik. Soms hebben gemeenten subsidies, bijvoorbeeld voor het scheepsonderhoud, of voor stichtingen voor varende erfgoed.

Bij de tweede categorie, de woonschepen, is het beleid gericht op het bevorderen van waterwonen. Dit wordt vaak geregeld in het bestemmingsplan en met een stelsel van ligplaatsvergunningen. Veel gemeenten koppelen dit steeds meer aan het (neven)doel om ruimte te bieden aan historische schepen.

De Klazina uit 1907 in de museumhaven in het Oosterdok, naar verluidt de eerste gemotoriseerde 'zandhaas' van Amsterdam. De familie Klein transporteerde met het schip zand en grind voor de bouw. Op de Oosterdokskade werd dit met een elevator overgezet van rivierschepen op de Klazina en daarna afgezet in de binnenstad van Amsterdam.

Nieuwe mogelijkheden

De gemeente kan de Omgevingswet benutten om ligplaatsenbeleid te maken voor historische schepen. De Vereniging voor de Beroepschartervaart (BBZ) gaf in 2022 al de opdracht om de mogelijkheden voor de bescherming van traditionele vaartuigen en historische maritieme ensembles te onderzoeken. Zo kan de gemeente kleur geven aan de rol van de scheepvaart en maritieme voorzieningen voor de identiteit van de plek. Dat vergt een grondige analyse van die geschiedenis van haven en schepen, met een maritieme biografie. En de durf om plekken en hun scheepsgeschiedenis te verbinden door doordachte zoneringen en een set van spelregels en stimulerende instrumenten te bedenken.

Verenigingen voor behoud

Er zijn tal van verenigingen die zich inzetten voor het varende erfgoed. De meeste zijn aangesloten bij de Federatie Varende Erfgoed Nederland (FVEN). De FVEN beheert het Register Varende Erfgoed Nederland. Veel gemeenten gebruiken dit register voor hun beleid voor tijdelijke en/of permanente ligplaatsen. De website 'ligplaats zoekt schip' van de werkgroep Havens en Ligplaatsen van de Landelijke Vereniging tot Behoud van het Historisch Bedrijfsvaartuig (LVBHB) biedt een mooi doorkijkje op de rijke kansen om het maritieme verhaal met de identiteit van de plek te verbinden.

Scan de QR-code
om de website
'ligplaats-zoekt-schip'
te bezoeken.

Het maritieme erfgoed – waaronder ook
bruggen, sluisen, werven, pakhuizen en kranen
– vertelt het verhaal van de scheepvaart en
zijn innige band met stad en landschap

Moeten amateur-archeologen hun detectorvondsten voortaan inleveren?

Het Europese Verdrag van Faro pleit voor verregaande democratisering van onze omgang met erfgoed. Samenwerking tussen beroeps- en amateurarcheologen is dus nodig, maar over welke vorm die moet hebben is veel discussie.

Gerrit Dusseldorp en **Julius van Roenburg** bespreken deze kwestie, toegespitst op detector-amateurs. De Erfgoedwet staat toe dat zij archeologische vondsten tot dertig centimeter diep uit de grond halen. De vondsten zijn dan het bezit van de vinder en de grondeigenaar. Maar is deze situatie wel houdbaar?

Gerrit Dusseldorp

“Vrijwillige en beroepsarcheologen vergeten vaak dat het erfgoedveld ook van belang is voor anderen – namelijk de bijna achttien miljoen inwoners van Nederland. Daarom vind ik dat erfgoed collectief bezit zou moeten zijn en niet privébezit. Ik vergelijk de huidige situatie wel eens met een ‘tragedie van de meent’: de klassieke situatie waarbij een collectief goed voor individueel gewin wordt geëxploiteerd, wat vaak nadelig uitpakt voor het collectief.”

Julius van Roenburg

“Het erfgoed is, zoals je zegt, in principe collectief bezit. Maar wat is dat erfgoed precies? Zijn dat alle individuele vondsten; van het kleinste scherfje, het vrijwel vergane vingerhoedje, tot aan de grote schatvondsten? Of moet je erfgoed meer zien als een verhaal of een goed waarmee iedereen die dat wil aan de slag kan? Bij het overgrote deel van de metaalvondsten is het grote publiek er niet mee gediend als die in collectief bezit komen. Ze moeten wél gemeld worden. Ik heb absoluut niet de indruk dat de meeste detectorzoekers uit zijn op individueel gewin. Veel van hen zijn juist overtuigd van hun bijdrage aan de collectieve kennis over ons erfgoed.”

Gerrit Dusseldorp

“Dat sommige kleine vondsten op weinig publieke belangstelling kunnen rekenen snap ik. En dat individueel genot van grote waarde is zie ik ook. Wel denk ik dat we de ‘default’ om moeten draaien, waarbij de verantwoordelijkheden van zoekers naar collectief erfgoed beter in balans moeten zijn met hun individuele privileges. In Engeland heb-

“Ik vind dat erfgoed collectief bezit zou moeten zijn en niet privébezit”

Gerrit Dusseldorp, associate professor archeologie, Universiteit Leiden

De kwestie

ben ze het beter geregeld. Al is het geen panacee, hun Treasure Act geeft de overheid het eerste recht tot aankoop en bepaalt dat de vinder en landeigenaar allebei de helft van de marktwaarde ontvangen. Dit voorkomt dat een deel van bijvoorbeeld vondstensembles in privébezit komen en soms naar het buitenland verdwijnen. Neem de muntschat van Amby, met meer dan honderd gouden en zilveren Keltische munten. Een groot gedeelte daarvan is aangekocht door de gemeente Maastricht. Maar een deel is verspreid in particulier bezit; niet alleen in Nederland. Ik vind dat dat zo niet hoort.”

Julius van Roemburg

“De meeste particulieren zijn best bereid om vondsten aan te bieden aan musea. Een goed voorbeeld is de

laat-Romeinse muntschat van Lienden, waarbij vinders de vondsten in bruikleen aan het Valkhofmuseum in Nijmegen hebben gegeven. Een Treasure Act verandert niet per se iets aan het winstmotief van een vinder. En vondsten kunnen nog steeds verdwijnen, want het recht op aankoop betekent niet dat ze ook daadwerkelijk aangekocht worden. Vanuit praktisch en financieel oogpunt blijkt het ook lastig om permanente plekken te vinden voor collecties die zoekers ter beschikking willen stellen.”

Gerrit Dusseldorp

“Toch gaat het binnen het huidige systeem wel eens mis. Vondsten worden niet altijd gemeld en er wordt soms ook gezocht waar dat niet mag. Daarom denk ik dat er voorwaarden aan detectie gesteld moeten worden. Wellicht dat de wetgever een soort detectievergunning kan invoeren, waarbij je pas een detector mag aanschaffen als je een vergunning hebt. In België werkt men al met een vergunningensysteem. Er mogen wat mij betreft ook meer eisen gesteld worden, zoals gedetailleerde vondstmeldingen.”

Julius van Roemburg

“Je kunt in België een vergunning krijgen zonder dat daarna ooit nog naar je vondsten gevraagd wordt, waardoor het geen vragen oproept als een vergunninghouder nooit vondsten meldt. Er zijn ook al Nederlandse gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen en het Gooi die een vergunningensysteem hebben ingevoerd, zonder dat daar echt controle of handhaving achter zit. Het is een mooi idee dat in de praktijk vaak een tandeloze tijger blijkt. Inzetten op educatie, zoekers zoveel mogelijk stimuleren tot melden en relaties opbouwen tussen de professionele archeologie en welwillende zoekers lijkt vooralsnog de meest vruchtbare weg.”

De ‘Vikingschat van Westerkliëf’ werd gevonden door amateurs met een metaaldetector op Wieringen in 1996. De schat bevat Arabische en Frankische munten die waren begraven in een aardewerken potje.

“Bij het overgrote deel van de metaalvondsten is het grote publiek er niet mee gediend als die in collectief bezit komen”

Julius van Roemburg, vondstregistrator bij Portable Antiquities of the Netherlands

Door bescherming van de panden die van belang zijn voor de lokale geschiedenis hoopt de gemeente de identiteit van de dorpen in het straatbeeld te behouden

Meer dan het monumentale pand

Gemeenten hebben naast objectgerichte bescherming steeds meer aandacht voor de bredere context: niet alleen het pand, ook de stedenbouwkundige setting en de inrichting van de openbare ruimte. *Ode* sprak met ambtenaren die ervaring hebben met de verschillende instrumenten die daarvoor voorhanden zijn.

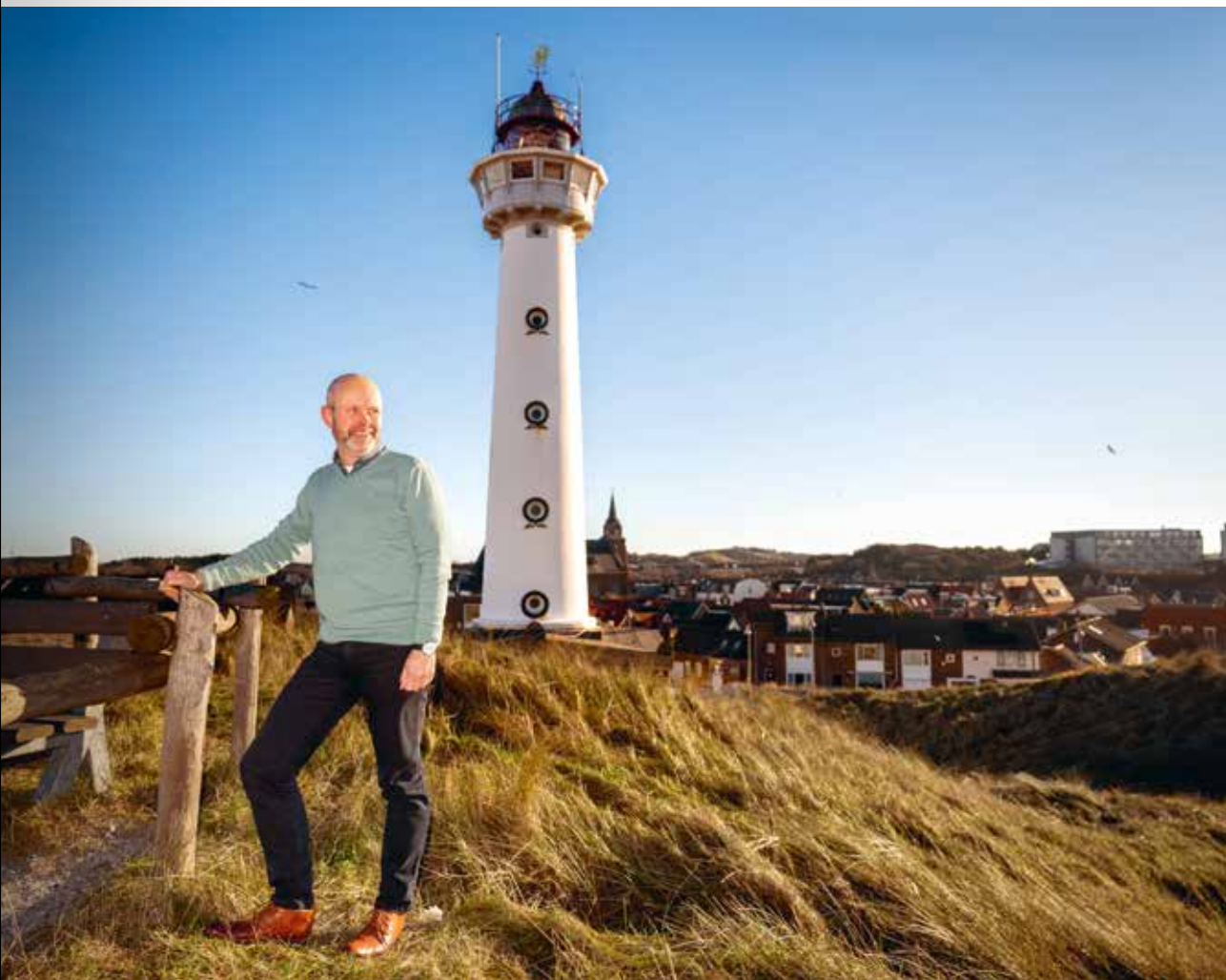
Er is geen sprake van een verschuiving van objectgerichte naar gebiedsgerichte bescherming, want ook voor de bescherming van het pand zelf blijven gemeenten op zoek naar de beste vorm. Zo worden naast het vertrouwde monument worden steeds vaker het 'beeldbepalende pand', het 'karakteristieke pand' en het 'monument light' – waarbij een deel van het pand wordt beschermd – als beschermingsvorm toegepast. Voor de bescherming van gebieden zijn nu nog het gemeentelijk 'beschermde stads- of dorpsgezicht' en het 'bijzondere welstandsgebied' gebruikelijk. De Omgevingswet biedt echter mogelijkheden om ook met andere vormen van gebiedsbescherming te experimenteren. Waar komt de wens voor een breder palet aan instrumenten vandaan, wat is het beoogde effect en welke nieuwe varianten kunnen we verwachten onder de Omgevingswet?

Het beschermd stads- of dorpsgezicht in Amstelveen en Aalsmeer

De gemeenten Amstelveen en Aalsmeer, die een ambtelijk samenwerkingsverband hebben, hebben samen een flinke lijst gemeentelijk beschermde dorpsgezichten. Die bescherming is niet zozeer gericht op de architectuur van de wijken, maar veel meer op de historische kwaliteit van de openbare ruimte. In het tuindersdorp Aalsmeer ligt bijvoorbeeld een aantal wijken waar bewoners van oudsher voedsel en bloemen teelden. De ruime percelen en tuinen herinneren aan deze traditie en zijn van cultuurhistorische waarde – en de reden om deze wijken als beschermd gezicht aan te wijzen. Via het bestemmingsplan, de welstandsnota en de gemeentelijke adviescommissie wordt toegezien op het vrijhouden van de ruimte tussen de woningen en op het behoud van het groene karakter van de wijk. Zo is aanbouwen aan de achterzijde van de woningen toegestaan, maar niet aan de zijden die zichtbaar zijn vanaf de openbare weg. Zo blijven zowel het groene en ruimtelijke karakter van de wijk als het straatbeeld behouden.

In Amstelveen is de hoofdstructuur van de wijk Elsrijk-West (gebouwd tussen 1912 en 1950) aangewezen als beschermd stadsgezicht. De woningen hebben enige architectonische kwaliteit, maar uitzonderlijker is de stedenbouwkundige structuur die aan het ontwerp van de wijk ten grondslag ligt. De bebouwing maakt geen onderdeel uit van het beschermde stadsgezicht, dat wel bescherming biedt aan de brede lanen met bomenrijen, het openbare groen, de waterpartijen en de plantsoenen met gemetselde terrasstructuren. De bedoeling van dit beschermd gezicht is dat de hoofdstructuur van het gebied in stand blijft en dat er bij ontwikkelingen in de wijk aansluiting wordt gezocht bij de historische structuur. In feite heeft de gemeente haar eigendom be-

Steven Kalverdijk staat bij de vuurtoren J.C.J. van Speijk. De rijksmonumentale vuurtoren is vernoemd naar luitenant Jan van Speijk, die zichzelf in 1831 met zijn schip opblies om te voorkomen dat het in Belgische handen zou vallen tijdens de Belgische Opstand. Maar niet alle historische objecten komen in aanmerking voor een monumentenstatus. Op de achtergrond is Egmond van Zee zichtbaar (zie ook het beeld op de vorige pagina's). De gemeente Bergen onderzoekt welke beschermingsregimes daar passend zijn.

scherm. Die aanpak vraagt wel interne afstemming met collega's bij andere afdelingen – wat tussen de oren van de erfgoedambtenaar zit is niet meteen duidelijk voor collega's groenonderhoud of ruimtelijke ordening. Omdat hier de openbare ruimte centraal staat, is juist hun rol cruciaal voor het behoud van de kwaliteiten van het beschermd gezicht.

Het beeldbepalende pand in de gemeente Bergen

De gemeente Bergen gebruikt de instrumenten 'gemeentelijk monument' en 'beschermd dorpsgezicht' met name voor de parels van hoge monumentale waarde.

Wat tussen de oren van de erfgoedambtenaar zit is niet meteen duidelijk voor collega's groenonderhoud of ruimtelijke ordening

Daarnaast zijn er objecten en structuren die vanwege de architectuurhistorische en cultuurhistorische waarde ook aandacht vragen, maar onvoldoende waarde hebben voor een monumentenstatus. Daarom onderzoekt de gemeente of deze objecten beschermd kunnen worden met de status 'beeldbepalend pand'. Bij dit instru-

ment is de bescherming vooral gericht op de ruimtelijke contour van de gebouwen en de beleving vanuit de openbare ruimte. Door bescherming van de panden die van belang zijn voor de lokale geschiedenis hoopt de gemeente de identiteit van de dorpen in het straatbeeld te behouden. De keuze voor het instrument 'beeldbepalend pand' helpt ook om de regeldruk voor eigenaren beperkt te houden, de bescherming is immers alleen gericht op de beleving van het pand vanuit de openbare ruimte – het interieur blijft buiten beschouwing. De gemeente Bergen probeert bij de aanwijzingsproce-

Hoe bescherm je de identiteit van een jarendertigwijk, zonder te veel in detail te treden en zonder het doel voorbij te schieten?

de van beeldbepalende panden zoveel mogelijk draagvlak voor het erfgoed te creëren. Er is bij de selectie van beeldbepalende panden gebruikgemaakt van lokale kennis, door inwoners te betrekken en eigenaren in een vroeg stadium te informeren. In twee pilotgebieden met een heel verschillende identiteit – het Van Reenenpark in Bergen en het centrum van Egmond aan Zee – selecteerde de gemeente panden die in aanmerking komen voor de beeldbepalende status. Op twee informatieavonden zijn eigenaren geïnformeerd over de achtergrond en totstandkoming van de lijst panden. Opvallend genoeg gaven eigenaren en andere inwoners aan dat zij juist aandacht willen voor het beschermen van de stedenbouwkundige structuur, de ruimtelijke context van beeldbepalende panden. "Waarom één gebouw beschermen terwijl daarnaast een dissonant gebouw kan verschijnen en terwijl het groen in onze wijk minstens zo belangrijk

is?"; was een opmerking die de gemeente als feedback kreeg. De gemeente Bergen onderzoekt naar aanleiding van deze input welke mogelijkheden het omgevingsplan biedt om ook deze waarden te erkennen en te respecteren maar denkt hierbij niet aan een 'beschermd dorpsgezicht' – dat is weggelegd voor de gebieden van uitzonderlijke cultuurhistorische waarde. Een 'lightvariant' voor het beschermd dorpsgezicht?

Een nieuwe erfgoednota voor Heemstede

De gemeente Heemstede maakt op dit moment alleen gebruik van de monumentenstatus. Voor de komende erfgoednota zoekt de gemeente naar een meer gedifferentieerde aanpak voor erfgoed, met een breder palet aan instrumenten. Het doel is om de verschillende objecten en structuren een passende bescherming te geven. Er is niet alleen aandacht voor het gebouw, maar ook voor de historische kwaliteit van de openbare ruimte. Heemstede heeft veel wijken uit het interbellum, waarin zowel de architectuur van de bebouwing als het stedenbouwkundig ontwerp die tijdsgesest vertegenwoordigen. Hier dragen de huizen, stratenpatronen, voortuinen met lage erfafscheidingen en het openbare groen bij aan de beleving van de jaren dertig. Dit soort wijken is in heel Nederland te vinden en is meestal niet van uitzonderlijk hoge architectonische kwaliteit. Toch dragen ze bij aan de identiteit van een dorp of een stad,

Het uitgangspunt bij het opstellen van regels in het omgevingsplan zijn de kernkwaliteiten van het gebied

waaraan veel inwoners waarde hechten. Dat blijkt wel uit de reacties van inwoners op de omgevingsvisie: Heemstede wordt gewaardeerd vanwege de historische gebouwen, de markante villa's en het weelderige groen. Maar hoe bescherm je de identiteit van een jarendertigwijk, zonder te veel in detail te treden en zonder het doel voorbij te schieten? Is het 'beschermd stadsgezicht' het beste instrument, of biedt het omgevingsplan andere mogelijkheden?

Gerard Klaassen, Bob ter Haak en Karen Sonneveld van de gemeente Heemstede zoeken naar een breder palet aan instrumenten om verschillende objecten en structuren, zoals deze interbellumwijk, een passende bescherming te kunnen geven.

Het cultuurhistorische attentiegebied van gemeente Leiden

Een gemeente die al experimenteert met gebiedsgerichte bescherming met de instrumenten van de Omgevingswet is Leiden. Hier wordt het 'cultuurhistorische attentiegebied' ontwikkeld. Het 'beschermd stads- of dorpsgezicht' wordt niet voor elke wijk geschikt geacht, omdat niet elke wijk de omvang of uitzonderlijke kwaliteit heeft die bewoners en beleidsmakers bij dit instrument verwachten. De voorwaarden die het omgevingsplan verbindt aan het benoemen van deze wijken als cultuurhistorische attentiegebied, zijn minder streng dan voor het beschermd gezicht. Het uitgangspunt bij het opstellen van regels in het omgevingsplan zijn de kernkwaliteiten van het gebied. Opvallend is ook de integrale aanpak van deze attentiegebieden: het gaat niet alleen om de gebouwen, maar ook om de groenaanleg, de infrastructuur en het water. Een gebiedsgerichte bescherming op maat.

Gedifferentieerd erfgoedbeleid

Uit de ervaringen van de ambtenaren die we spraken, komt duidelijk naar voren dat gemeenten voor elke casus, of dit nu om een object of een gebied gaat, zoeken naar de meest geschikte vorm van bescherming. Het gaat om proportionaliteit en maatwerk.

Voor de panden en gebieden die van uitzonderlijk belang zijn voor de identiteit van een gemeente blijven de gebruikelijke instrumenten – de monumentenstatus en het beschermd gezicht – uitkomst bieden. Maar andere panden, wijken en structuren die ook een zekere cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen, vragen om een andere aanpak, passend bij de kernkwaliteiten die het beschermen waard zijn. In de zoektocht naar het meest geëigende instrument sluiten we ons aan bij de gemeente Heemstede, die zo mooi schreef dat elke gemeente bezig is met het ontwikkelen van een gedifferentieerde aanpak voor het beschermen van erfgoed.

*Voor dit artikel spraken we met **Matthijs Burger** (adviseur cultureel erfgoed Leiden), **Jan Grupstra** (stadsarchitect Amstelveen en Aalsmeer), **Bob ter Haak** (stedenbouwkundige Heemstede), **Steven Kalverdijs** (beleidsmedewerker Erfgoed en Cultuurhistorie gemeente Bergen), **Leo Kiep** (stedenbouwkundig adviseur Amstelveen en Aalsmeer), **Gerard Klaassen** (beleidsmedewerker Fysieke Leefomgeving Heemstede), **Willemijn Pajmans** (erfgoedadviseur Amstelveen), **Annika Platje** (adviseur cultureel erfgoed Amstelveen en Aalsmeer) en **Karen Sonneveld** (beleidsmedewerker Kunst en Cultuur Heemstede).*

ode nummer 1

Met o.a. Leonard de Wit, Freek Schmidt, Paul Rosenberg, Lisa Constant, Henk Wijkhuizen, Dorothée Koper-Mosterd, Valesca van den Bergh, Fiona Carpentier Alting en Herbert de Raat

ode nummer 2

Met o.a. Hans Renes, Henk Alkemade, de regjomanagers van provincie Noord-Holland, Henk Baas, Jelle Beemsterboer, Klaas Telgenhof, Jeroen Twisk, Martien Kruithof, Marja Ruigrok, Mardiek Voorneveld, Ellen Klaus en Jan-Jaap de Kloet

ode nummer 3

Met o.a. Michaela Hanssen, Elyze Storms-Smeets, Michiel Veldkamp, Vladimir Stissi, Pim de Haas, Wouter Pocornie, Klazien Hartog, Ingrid Oud, Inge Kalle-den Oudsten, Judith Michel-de Jong, Eduard van Zuijlen en Dorus Luyckx

ode nummer 4

Met o.a. Ana Pereira Roders, Rob van Eerden, Steven Slabbers, Paul Noppers, Anne van Wijngaarden, Joost Tennekes, Like Bijlsma, Anita Blom, Barend Jan Schrieken, Flip ten Cate, Thijs Visser, Jan Rouwendal, Claudette Hesselman, Ellen van den Klinkenberg, Ankie Petersen, Bas Schout en Marian van der Weele

Eerdere
uitgaven
van ode.

Help ons ode
nog beter
maken; scan
de QR-code
om ons te laten
weten wat je
denkt.

ode is een uitgave van het
Steunpunt Cultureel Erfgoed
Noord-Holland

zomer 2024

Redactie

Reinier Mees, Inge den Oudsten,
Primo Reh, Dorine van Hoogstraten,
Sanne van Zoest

Eindredactie

Maarten Ettema

Ontwerp en fotografie

Els Zweerink

Druk

Drukkerij de Bij

Beeldverantwoording

André Russcher: p. 14, Els Zweerink: p. 6, 17, 18-19, 30-31, 33, 34, 39, 41, 42-43, 58-59, 61, 62, Ernst Jongejan: p. 21, 23, 24-25, Jaap Kroon: cover, John Oud: p. 66-67, Jos van Alphen: p. 46, Jur Engelchor: p. 29, Karel Tomei: p. 2-3, 54-55, Loek Buter: p. 12-13, MOOI Noord-Holland: p. 51, 53, Ossip van Duivenbode: p. 36-37, provincie Noord-Holland: p. 10, Rijksmuseum: p. 45, Rijksmuseum van Oudheden: p. 56-57, TU Delft Library: p. 48-49, Westfries Museum: p. 9.

Beeldspreads

Cover: omgeving IJpendam, p. 2-3: Marken, p. 12-13: gemaal De Schans – Texel, p. 18-19: badhuis Dudok – Hilversum, p. 24-25: 24-ponder Prins Willem, p. 30-31: Amsterdam, p. 36-37: Amsterdams, p. 42-43: stadhuis – Den Helder, p. 48-49: Waterstaatskaart 1865, p. 54-55: Enkhuisen, p. 66-67: De Zijpe.

Over de auteurs

Aniek de Jong is secretaris van gemeentelijke adviescommissies en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Bo Jonk is secretaris van gemeentelijke adviescommissies en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Dineke Stam is zelfstandig historicus, gespecialiseerd in koloniale geschiedenis.

Dorine van Hoogstraten is architectuur-historicus en als adjunct-directeur van MOOI Noord-Holland nauw betrokken bij het Steunpunt en bij erfgoedprojecten.

Fotigui Camara is wethouder Cultuur en Erfgoed van de gemeente Den Helder.

Herman Havekes is bijzonder hoogleraar publieke organisatie van het (decentrale) waterbeheer, Universiteit Utrecht.

Ingrid Langenhoff is secretaris van de adviescommissie van de gemeente Haarlemmermeer en beleidscoördinator bij MOOI Noord-Holland.

Jef Mühren is algemeen directeur van MOOI Noord-Holland, waaronder ook de uitvoering van het Steunpunt valt.

Jelle Beemsterboer is gedeputeerde Cultureel erfgoed van de provincie Noord-Holland.

Kim Zweerink is adviseur omgevingskwaliteit en programmacoördinator voor het onderdeel Erfgoed in de Omgevingswet van het Steunpunt.

Lisa Timmerman is adviseur landschap en cultuurhistorie en programmacoördinator voor het onderdeel Cultuurlandschap van het Steunpunt.

Marrit van Zandbergen is adviseur erfgoed en coördinator van het Steunpunt.

Menne Kosian is onderzoeker ruimtelijke analyse bij de afdeling Landschap van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Primo Reh is adviseur erfgoed en coördineert voor het Steunpunt het magazine ode en het Steunpunt Erfgoedteam.

Reinier Mees werkte tijdens de totstandkoming van deze ode nog bij MOOI Noord-Holland. Hij is sinds kort senior beleidsadviseur Erfgoed en Monumenten bij de provincie Noord-Holland.

Romy Schuit is adviseur en secretaris van gemeentelijke adviescommissies en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Sander van Alphen is secretaris van gemeentelijke adviescommissies en adviseur erfgoed en duurzaamheid voor het Steunpunt.

Stefan Kooi is adviseur archeologie en programmacoördinator voor het onderdeel Archeologie van het Steunpunt.

ode is een

ode aan het Noord-Hollandse erfgoed.

ode aan de mensen die onze provincie maakten tot wat zij is.

ode aan de mensen die erfgoed een duurzame toekomst geven.

ode aan mensen met een erfgoedhart: zij die onderzoeken, opgraven, verhalen vertellen, beleid maken, inspecteren, restaureren, onderhoud plegen, herbestemmen, ontwerpen, beslissen, financieren, vergunnen.

ode is een tijdschrift voor medewerkers en bestuurders van Noord-Hollandse gemeenten en de provincie, en voor iedereen die benieuwd is naar de rol van de diverse overheden binnen de erfgoedzorg. ode biedt inspiratie voor het dagelijkse erfgoedwerk met verhalen, interviews en goede voorbeelden uit de rijke voorraad Noord-Hollands erfgoed. **ode** laat zien hoe erfgoed goede omgevingskwaliteit biedt.

De productie van dit tijdschrift is CO₂-neutraal uitgevoerd. Er is gebruikgemaakt van gerecycleerd papier en door een wikkel te gebruiken is het verpakkingsmateriaal tot het minimum beperkt.

Het Steunpunt Cultureel Erfgoed

Noord-Holland is een vraagbaak voor Noord-Hollandse gemeenten. Wij bieden kennis over gebouwd erfgoed, archeologie, cultuurlandschap, duurzaamheid en de Omgevingswet. We zijn een platform om op te netwerken en bieden inspiratie door middel van goede voorbeelden en instrumenten om erfgoed in de ruimtelijke ordening te verankeren. Het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland wordt uitgevoerd door stichting MOOI Noord-Holland in opdracht van provincie Noord-Holland.

Veel oude waterstaatkundige stelsels zijn uit de moderne waterstaat verdwenen, maar niet uit het landschap – vaak liggen ze nog op hun plek. Soms zijn ze afgekoppeld van het moderne watersysteem en worden ze niet meer herkend als historisch onderdeel daarvan

A landscape photograph showing a wide river or canal in the foreground, with a grassy bank and a line of trees in the distance under a cloudy sky. In the top left corner, there is a decorative graphic consisting of three overlapping triangles in dark green, teal, and light teal. The text is positioned within the light teal triangle.

Steunpunt
Cultureel
Erfgoed
Noord-Holland